

Grænseforeningens
årbog 1992

Syv ture i Sydslesvig

Syv ture i Sydslesvig

Grænseforeningens årbog 1992

Syv ture i Sydslesvig

Redaktion: Niels Henriksen

Billedmateriale: Udlånt af Helge Krempin

Omslag: Slesvig (foto: R. Mach)

Copyright: Grænseforeningen

Udgiver: Grænseforeningen

Peder Skrams Gade 5,

Postboks 1530, 1020 København K

Tlf.: 33 11 30 63

Tryk: Clemensstrykkeriet, Århus

ISBN 87-87238-02-0

Grænseforeningens årbøger:

1967: Dansk i Sydslesvig – 1968: Nordisk i Sydslesvig – 1969: Danmarks første storby – 1970: 50 år med Danmark – 1971: Vore frisiske naboer – 1972: Grænselandet og Europa – 1973: Ung ved grænsen – 1974: Dansk hverdag i Sydslesvig – 1975: Europas nationale mindretal – 1976: Kirkekunst i Sydslesvig – 1977: Grænselandets sprog – 1978: Dansk konsolidering – 1979: Dronningen i Sydslesvig – 1980: Politik i Sydslesvig 1045-1979 – 1981: Som vi ser os selv – 1982: Der var engang – i Sydslesvig – 1983: C. W. Eckersberg 1783 2/1 1983 – 1984: Gennem Flensborg med Helmut og Povl Leckband – 1985: Herregårde i Sydslesvig – en fælles kulturarv – 1986: Sagn og saga fra Sydslesvig – 1987: Sydslesvigske oldtidsminder – 1988: Danske huse i Sydslesvig – 1989: Da det begyndte – de sønderjydske foreningers første år – 1990: Skikke og traditioner i årets løb i Nord- og Sydslesvig – 1991: ... til støtte for danskheden.

**Grænseforeningens
årbog 1992**

Fr. Rudbeck

Syv ture i Sydslesvig

Syv ture i Sydslesvig

Hensigten med denne bog er at præsentere en række steder i den østlige del af Sydslesvig fra Skelbækgrænsen nord for Flensborg til den gamle Ejdergrænse i syd.

Turbeskrivelserne giver sig ikke ud for at være fyldestgørende. Men der peges på nogle muligheder, og det står enhver besøgende frit selv at gå på yderligere opdagelse.

Pladshensyn gør det heller ikke muligt med udførlige beskrivelser hverken af begivenheder eller alle de steder, der omtales. Her må henvises til det væld af litteratur, der iøvrigt foreligger.

En senere årbog vil siden behandle tur-muligheder i Ejderlandet og på den slesvigske vestkyst. Forhåbentlig kan denne bog bidrage til at udfylde et ofte fremsat savn, en praktisk rejsebog, som skulle gøre det lettere at orientere sig i Sydslesvigs østlige del.

Fr. Rudbeck
1992

1. Byen ved fjorden

Blandt rækken af jyske fjordbyer indtager Flensborg en ganske særlig plads. Med sin beliggenhed i bunden af den ca. 40 km lange Flensborg fjord lige op til den dansk-tyske grænse og omgivet af skovklædte bakkeskråninger får byen en ganske særlig charme. Derfor er det også helt naturligt at begynde en rejse gennem Sydslesvig i Flensborg. Dels er byen med sine 85.000 indbyggere landsdelens hovedby, dels findes her stadig mange betydningsfulde minder fra Flensborgs danske fortid, og endelig samles i Flensborg de fleste tråde for det danske arbejde i hele Sydslesvig. Med en dansk befolkningsandel på omkring 25 pct. prægtes byen også stærkt af de mange danske institutioner, der findes spredt ud over hele denne grænseby.

Selvom Flensborg af mange først og fremmest betragtes som en indkøbsby for danske nordfra, er det også en by, der ikke mindst arkitektonisk udmærker sig, hvorfor en byvandring altid er en spændende og afvekslende oplevelse.

Historien

Det er naturligt allerførst at se lidt på byens historie. Kort fortalt går den tilbage til en tid i tidlig middelalder, da det, der nu er Flensborg, indskrænkede sig til nogle fiskerlejer ved Flensåens udløb i fjorden. I 1284 fik byen købstadsret af Hertug Valdemar IV, en af kong Abels efterkommere, og efterhånden udviklede byen sig til en betydelig handels- og søfartsby. Beliggende lige neden for den store Oksevej fra Jylland til kontinentet lå byen velplaceret ved en af de store transitveje.

De ældste kvarterer samledes inden for **Nørreport** i nord, **Rødeport** mod syd, **Anglerporten** mod øst og **Friserporten** mod vest. Bortset fra Nørreport, som blev genopført under Christian IV, er de gamle porte forsvundet. Kun gadenavnene er bevaret. Angelbogade, i ukorrekt tysk oversættelse Angelburger Strasse, Frisergade (Friesische Strasse), Rødegade nu Rote Strasse, men oprindeligt Rydegade, der førte ud til bydelen Ryde eller Rude.

Gamle stik viser byen som nærmest én lang gade, der begynder ved Nystaden, og ved Nørreport går over i Nørregade (Norderstrasse), som ved Nørretorv fortsætter i Storegade (Grosse Strasse) og fra Rådhusgadekrydset går over i Holm til Søndertorv, hvorfra Rødegade så fører ud af byen.

Neden for det store bakkedrag mod vest, Mariebjerget, udviklede der sig en by, der efterhånden blev en af den gamle helstats største søfartsbyer. Endnu i 1864 lå indbyggertallet højere end i Århus og Kiel. Det blev samtidig en omstridt by, der skiftevis var i kongens og i hertugens eje. Da dronning Margrethe I i 1412 lod Duborg slot opføre, var det ud fra et bestemt ønske om at sikre Flensborg og dermed hele Slesvig for kongemagten. Det satte Erik af Pommern over styr i 1431. Langsomt blev byen ikke alene tysksindet, men også tysktalende. Dog endnu i 1867 mønstrede Flensborg ved det første tyske rigsdagsvalg et dansk flertal. Men i 1920 var der ved folkeafstemningen i 2. zone kun 25 pct. danske stemmer og dermed ikke nok til en genforening med Danmark. Flensborg blev embedsmands- og militærby. Marinestationen i Mørvig, opført i tysk Marienburgstil, minder endnu om fortids pragt. Her måtte Hitlers efterfølger, storadmiral Dönitz, i maj 1945 acceptere det tredje riges endelige kapitulation.

Duborg slot er for længst forsvundet, men af stenene rejstes under Frederik IV den

bygning, som i dag under navnet **Flensborghus** er danskhedens center i byen med dansk hotel og sæde for Det danske Generalsekretariat.

På rundtur i den indre by

Når vi har passeret grænsen ved Kruså, har vi inde til venstre bebyggelsen **Kobbermølle** (Kupfermühle), som har navn efter det hammerværk Christian IV lod opføre her ved Krusåens udløb, og som frem til 1963 var en ganske betydelig arbejdsplads. De gamle huse i Nyboderstil, hvor vi også finder en buste af Christian IV, er i dag fredede. I Kobbermølle finder vi også den første danske skole. Ved skiltet Flensburg Nord forlader vi omkørselsvejen og har straks foran Danfoss, en aflægger af den store virksomhed på Nordals, som her i byen har ca. 2.000 ansatte. Hvor hovedvejen Apenraderstrasse går over i Werftstrasse ligger lige før svinget til højre **Ansgar-kirken**, bygget af skibsfæder A.P. Møller til den danske menighed i Flensburg nord. Vi passerer skibsværftet, engang Flensborgs vigtigste arbejdsplads og et minde om byens stolte søfartstraditioner, da Flensborgskibe sejlede viden om, ikke mindst til Vestindien, hvorfra bl.a. hjemførtes sukker og rom, der i et af Flensborgs cirka 100 rombrænderi-er blev til den delikate Flensborg rom. Ensretningen i trafikken i mange gader gør det klogt at lade bilen stå, f.eks. ved havnen, hvor det første besøg kan aflægges i **Søfartsmuseet**, som giver et solidt indtryk af byens århundrede gamle søfartstraditioner. Vi kan så gå op gennem gården på **Flensborghus** og i Nørregade dreje i nordlig retning. Vi kommer da til **Nørreport** med dansk rigsvåben og Christian IV's valgsprog. I Nørregade 86 en velrestaureret købmandsgård fra 1700-tallet.

Går vi ind mod byen, har vi straks efter Flensborghus på modsatte side **Det danske Centralbibliotek**. I Nørregade 49 findes **Aktivitetshuset**, der drives af Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger, og er en af de nyeste danske institutioner i byen. Lige før

Nørreport, Flensburg (foto: Krempin)

krydset Nørregade-Toosbühlstrasse har vi i nr. 20-22 **Kunstnergården** i en gammel købmandsgård. Lige over hjørnet på venstre hånd et velbevaret patricierhus **Alt Flensburger Haus**, hvor den berømte luftskipper Hugo Eckner fødtes 1868. Til sin død i 1954 var han Flensborgs æresborger. I Nørregade 6 finder vi byens turistkontor.

Vi er kommet til Mariegade, oprindelig Kogangen, hvor kvæget blev drevet op til byens marker. De velbevarede lave huse er nok værd at se. I nr. 20 ligger "**Hjemmet**", engang bolig for den navnkundige redaktør Jens Jessen fra Flensborg Avis. Nu benyttes bygningen af Det lille Teater, en fin dansk amatørscene. **Marielkirken** eller Vor Frue er også nok et besøg værd med sine fine glasmosaikker foruden et gammelt epitafium, der viser Flensborg som byen så ud i 1600-tallet.

Minder om en stortid

Ikke mindst på den følgende strækning finder vi de fleste minder fra byens blomstringsperiode især i 1700-tallet. Foran Marielkirken ses "**Skrangerne**" eller Slagterboderne, opført 1597, engang tilholdssted for slagtere og andre handlende. På Nørretorv står **Neptunbrønden** med Frederik V's navnetræk. Går vi herfra til havnen, har vi straks til venstre **Kompagnihuset**, rejst under Christian IV til byens skipperlaug, og det bærer stadig kongens navnetræk og valgsprog samt det danske rigsvåben.

Fra Nørretorv fortsætter vi ad Storegade, hvor vi kan glæde os over megen fin arkitektur i form af gamle gavltakhuse og nærmest palæagtige bygninger. Bag forhuset kan vi i de smalle gyder skimte de gamle pakhuse, der oftest gik helt ned til havnen, de såkaldte gård-ender. Gaden nedenfor, hvor politipræsidiat ligger, kaldes også Norderhofenden. Lidt længere henne er der gode muligheder for at gå ned i det gamle pakhuskvarter. Nu er de fleste bygninger restaurerede til andet brug.

Midt i Storegade ligger den danske **Helligåndskirke** med fine kalkmalerier og kirkeskibe. Oprindeligt var den kirkesal for det Helligåndshus, der tjente som asyl for syge og fattige borgere. Siden reformationen er der i kirken holdt dansksprogede gudstjenester, og i 1923 blev kirken på lejemål overdraget byens danske menighed. Kirken er i reglen åben i dagtimerne. Lige efter Rådhusgadekrydset, hvor varehuset Hertie nu ligger, stod indtil for en snes år siden byens rådhus og den af arkitekt Vinstrup tegnede stænderbygning, hvor den slesvigske stænderforsamling mødtes i tiden mellem de slesvigske krige. Går vi fra krydset ned mod havnen, kommer vi til ZOB, byens rutebilstation. Vi går over krydset og bag om jernbanedæmningen ad Wilhelm- og Karlstrasse til Skt. Hans Kirke, byens ældste kirke med fint gammelt inventar og ganske spændende kalkmalerier. Går vi fra Storegadekrydset op ad Rådhusgade (Rathausstrasse), passerer vi byens teater, hvor der jævnligt spilles danske stykker. Herfra kan vi gå op ad trappen til **bymuseet**, hvor man får et godt indtryk af byens omskiftelige fortid.

Ellers går det videre ad Holm med varehuse og forretninger. Vi bør lige kigge ind i Holm 17, **Borgerforeningen**, som nu i mere end 150 år har været samlingssted for danske flensborgere, og hvor Frederik VII ofte var en kærkommen gæst. Også Holm 19-21 og 45 er velbevarede bygninger fra 1700-tallet. Ved Søndertorv (Südermarkt) finder vi den katedralagtige **Nikolajkirke** med sine mægtige hvælvinger og det fine orgelprospekt med det danske rigsvåben og danske kongemåler.

På hjørnet Søndertorv/Frisergade findes byens ældste hus, et smukt gavltakhus fra 1485. Vi går ad **Rødegade** (Rote Strasse) med dens særlige miljø og kommer til **det**

nye rådhus og det stærkt trafikerede Nytorv. I Rådhusets borgersal findes billeder af de danske konger fra Christian I til Frederik VII. I byrådet sidder en dansk fraktion på 9 medlemmer, og ved siden af den tyske overborgmester er også valgt en dansk borgmester. Herfra kan vi gå forbi det gamle **Gråbrødre-** eller **Franziskanerkloster**, som vides oprettet omkring 1250. Efter reformationen indrettedes bygningerne som asyl for ældre, hvilket det også er i dag. Lige over for ligger **Det tyske Hus**, byens store teater- og forsamlingsbygning. Vi kan herfra komme til **forbundsbanegården** ved at fortsætte ad Bahnhofstrasse. Ikke langt herfra, på Munketoft 33, findes **Skt. Knudsborg**, hvor byens ældste skyttelaug, Skt. Knudsgildet, med navn efter hertughelgenen Knud Lavard har til huse. Gildet går tilbage til 1170. Blandt dets æresbrødre var også Frederik VII.

Op til højderne

Fra Søndertorv kan vi gå op ad Frisergade, og på hjørnet til Stuhrs Alle ligger den danske **Christian Paulsen skole**. Vi følger Stuhrs Alle til **Skyttehuset** med danske kongeinitialer for Frederik IV, Frederik VI og Frederik VII. I bygningen, der har huset et andet af Flensborgs skyttegilder, indrettede lægebrødrene Vermehren efter sidste krig et dansk hospital under Dansk Sundhedstjeneste for Sydslesvig. Nu rummer bygningen administrationen for Dansk Skoleforening for Sydslesvig, som styrer de 53 danske skoler med over 5.000 elever, og de 62 danske børnehaver med 18-1900 børn. Alene i Flensborg findes 7 danske skoler med 2.300 elever og 16 børnehaver med 580 børn. Desuden er der i byen 5 danske fritidshjem, 17 ældreklubber og et dansk ungdomskollegium med plads til 60 unge under uddannelse. Dertil kommer så det danske dagblad, Flensborg Avis, hvis bygning ligger helt ude i byens vestlige periferi.

Bag Skyttehuset er indgangen til **den gamle kirkegård** med gravene over ca. 2.000 faldne soldater fra slagene ved Bov, Isted og Sankelmark. På den store plæne foran fællesgraven stod fra 1862-64 **Istedløven**. På kirkegården findes gravene over kendte Flensborg-slægter, bl.a. graven over professor Chr. Paulsen, en af igangsætterne i kampen for det danske sprog i Sønderjylland for mere end 150 år siden. Desuden kan man glæde sig over arkitekt Axel Bundsens smukke stilrene kapel.

Ved krydset uden for kirkegården kan man så vælge at gå ad Selckstrasse hen i Stadtpark og tage et hvil eller at fortsætte ad Wrangelstrasse, hvor den danske præstebolig findes i nr. 14 og derfra dreje ind i Moltkestrasse, hvor vi et stykke henne gøres opmærksom på **den danske idrætshal**, et stort og smukt indrettet dansk idrætscenter.

Herfra går vi til Nerongs Allé med **Dansk Alderdomshjems** store kompleks. Vi kan også gå direkte fra Idrætshallen ad Carl Diem Str. til Frueskovvej (Marienhölungsweg) og ned ad Duborggade forbi **Diakonissenanstalt**, byens store sygehus, til Borgpladsen (Burgplatz), hvor vi kan vælge at gå ad Toosbüystrasse med de typiske Jugendstil-huse fra århundredskiftet og derved komme til Nørregade, eller vi kan gå langs skråningen ved Borgvolden (Burgfried) og Am Schlosswall - navne der alle minder om det forsvundne **Duborg slot** - til **Duborg-Skolen**, rejst 1924 og udvidet 1978-79. Det er Sydslesvigs danske gymnasium med henvend 800 elever. Fra pladsen foran skolen kan vi nyde udsigten over byens røde tage, havnen, fjorden, bydelen Jørgensby på modsatte side og helt ud til marinestationen ved Mørvig, mens vi i det fjerne skimter Kollundskoven på den danske side.

Duborg-Skolen

Ad Marietrappen neden for Duborg-Skolen og forbi Dansk Centralbibliotek er vi så i Nørregade omtrent der, hvor vor vandring begyndte. Og så har vi endda kun set den indre by. Flensborg strækker sig efterhånden vidt med nye bydele i Adelby, Engelsby, Jørgensby og Rude.

Byen er ganske velbevaret og mange gamle bygninger er restaurerede. Byen undgik under sidste krig at blive bombemål og fik dermed kun få ødelæggelser. Alligevel mindes man stadig en enkelt dag, den 19. maj 1943, da et bombetogt mod værftet ved en fejltræffer udslettede en dansk børnehave. Femten børnehavebørn og to ledere blev dette angrebs ofre. Deres grave findes på Fredshøjkirkegården (Friedenshügel) i den sydvestlige bydel ved landevejen mod Læk.

Som man måske har bemærket, er Flensborg på mange måder en charmerende by, hvor dansk og tysk færdes side om side, og hvor man praktisk talt overalt kan bruge det danske sprog. Samtidig er der fra byen gode udflugtsmuligheder med fjordbådene til Kollund eller Lyksborg, hvor man under sådan en sejltur ud ad Flensborg havn kommer til at opleve byen på en helt ny og mindst lige så spændende måde.

2. Langs Flensborg fjord fra Lyksborg til Maasholm

Dronning Margrethe II fortalte engang til Sprogforeningens Almanak, hvordan hun ofte gjorde holdt på Fjordvejen mellem Rinkenæs og Kollund og så over mod skovene omkring Lyksborg og samtidig tænkte, det er Sydslesvig og Tyskland - og dog.

Grænsen skiller midt ude i den 36 km lange fjord. Vi følger fjordens sydbred langs havnen i sporet efter **Mürwik-Glücksburg**. Oven for os har vi først bydelen Jørgensby med **Skt. Jørgens kirke** og **Blæsbjerget** med park og idrætsanlæg. Vi bør ikke lade os distrahere af frakørslen til Nordvejen B 199 mod Kapellet men følge havnen, indtil vi et stykke før marinestationen kører op til bydelen Mørvig (Mürwik). Lige på hjørnet har vi til venstre den danske **Jens Jessen skole**.

Vi fortsætter ad Mürwiker Str. og Fördestrasse med marinestationen til venstre, forbi en stor glas- og betonbunker, alle færdselssynderes skræk, forbundskartoteket, hvor alle tyske færdselsforseelser registreres. Kort efter er vi ved Lyksborgskovene og kaserneanlægget Meierwik. Jævnligt skimtes fjorden, og vi får et kig over til Okseøerne og Rønshoved på den danske side. Vi passerer den store marina og kører langs slotssøen, drejer derefter til venstre ind til **Lyksborg** (Glücksburg) og gør holdt på parkeringspladsen foran slottet. **Lyksborg slot** i søen kan med sine fire massive tårne nok virke som en vandborg. Det byggedes af hertug Hans den Yngre, Frederik II's bror, da han i 1582 lod det på samme sted beliggende Ryd kloster nedrive. Klosteret blev anlagt af cistersiensermunke i 1209. En af klosterets munke skrev i 1200- årene den berømte Ryd-årbog, et af de vægtigste bidrag til belysning af datidens politiske forhold og ikke mindst forholdet mellem tysk og dansk. Først i 1961 fandt man under en tørlægning af slotssøen konturerne af det gamle kloster og den tilhørende munkekirkegård. En række fund er udstillet i en særafdeling i slottet.

Med Flensborgbygmesteren Nikolaus Karies som arkitekt lod hertugen slottet opføre som tre sammenbyggede huse med fire hjørnetårne. Den lyksborgske hertuglinie uddøde i 1779, hvorefter slottet tilfaldt kronen. Frederik VI overlod slottet til sin svoger prins Wilhelm, hertug af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Beck. Prins Wilhelm tog derefter titlen hertug af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Glücksborg og blev far til den prins Christian, som under navnet Christian IX i 1863 blev Danmarks konge.

Da Lyksborgerne under treårskrigen, grundet på nært slægtskab med Augustenborgerne med deraf følgende uheldige konsekvenser, måtte forlade slottet, blev det overtaget af Frederik VII, der benyttede det som sommerresidens, og her døde han den 15. november 1863. Efter 1864 overlod prøjserkongen, Wilhelm I, slottet til de tidligere ejere, som havde bosat sig på godset Grünholz i Svans, hvor også slottets nuværende ejer, prins Christoph, bor.

Slottet er i dag nærmest et kunstmuseum med fine malerier, buster, gobeliner, lædertapeter, møbler og lysekroner foruden porcelæn fortrinsvis samlet i tiden efter 1853, da Frederik VII havde overtaget slottet. De fine sale og slotskapellet, hvor de lyksborgske hertuger er bisat i krypten, er afgjort et besøg værd.

Lyksborg by

Men Lyksborg er andet end slottet. Byen er også kurby med dertil hørende kurcenter og et utal af pensioner og hoteller. Der er gode busforbindelser og sejlmuligheder der-til fra Flensborg, Gråsten og Sønderborg, ligesom man i egen båd kan ankre op i den store marina i kurcentrets nærhed. Her ligger foruden et **havsvømmebad** også et spændende **planetarium**. Lyksborg tæller normalt en 7.000 indbyggere, men i turist-sæsonen flerdobles tallet nemt. Fjorden, de store skovarealer, slotssøen og Ryde sø og det bakkede terræn giver byen et indbydende præg.

Egentlig er der tale om to byer, den gamle by omkring slottet og kurcentret neden for Svenåen. Men i de senere år er der skudt flere nye kvarterer op. Der er rig mulighed for gode traveture. Tager man turen omkring slotssøen, støder man på den modsatte side af slottet på **Kongeegen**, et sted Frederik VII yndede at benytte som raste-plads.

Byen har også en række danske institutioner. Skråt over for slottets parkeringsplads ligger "**Lyksborg hjemmet**", et dansk børnehjem drevet af Dansk Sundhedstjeneste for Sydslesvig med plads til 60 børn. Går vi fra Postplatz til højre forbi rutebilstation- en og den nye evangeliske kirke, ligger den **danske skole** for enden af Gorch Fock-Strasse. Skolen har knap 100 elever. Går vi fra Postplatz til den anden side forbi den gamle kirkegård med hertugindebegravelse og danske krigergrave og ned ad Collen- burgerstrasse og Paulinenallee har vi en anden dansk skole, oprindeligt brugt til Lyks- borgelever, men nu anneksskole for Christian Paulsen skolen i Flensborg. Her ligger også den smukke **danske kirke**, opført i 1954, ligesom en dansk børnehave findes i nærheden.

Holnæs

Fra Lyksborgs bymidte går vejen mod Holnæs (Holnis). Vi passerer den smukke landsby **Bogholm**. Ude på det yderste næs, hvor slyngningerne i Flensborg Fjord bringer os på højde med Broager Land, ligger en dansk soldatergrav helt nede i strandkanten. Her hviler kvartermester Niels Børgesen fra korvetten Najaden. Han faldt under en landgang den 7. april 1848. Man skal gå det sidste stykke (fra Fährhaus til højre). Tidligere var der fra Holnæs overfart til Brunsnæs på Broager, en overfart som især havde betydning for teglværksindustrien på begge sider fjorden. I dag er Holnæs et stort turistområde.

Munkbrarup

Vi kører tilbage gennem landsbyerne Bogholm og Ryde til Nordvejen B 199, som vi følger et kort stykke mod Flensborg for så at dreje ind til landsbyen **Munkbrarup**, hvor vi skal se på kirken. Den er en af Angels fem kvaderstenskirker bygget omkring 1100 og genopført efter brand i 1512. Over kirkens søjleindrammede portal ses et stenrelief, en tympanon, som meget minder om det relief, der sidder over Slesvig domkirkes Petersportal. I tympanonen ses Kristus siddende på en tronstol og velsig- ne de kirkesøgende. Ved siderne står Peter med himmerigets nøgler og Paulus med en skriftrulle.

På korets østgavl anes en detalje fra en tidligere apsis, ligesom der findes et par ikke nærmere identificerede granithoveder, der indrammer korvinduet.

Granitdøbefonten med relief af løvekampen - symboliserende menneskets kamp

*Døbefonten i
Munkbrarup kirke*

mod det onde - regnes som et af de fineste stenhuggerarbejder, der kendes. Det store triumfkors sammen med den oprindelige alabast-altertavle, nu anbragt på nordvæggen, menes at stamme fra Ryd kloster. Uden for kirkens søjleportal står et vievandskar, der nok oprindeligt har stået inde i kirken, men som blev sat udenfor ved reformationen.

I øvrigt findes i Munkbrarup også en smuk nyrestaureret hollandsk vindmølle.

Langs Flensborg fjord

Fra Munkbrarup følger vi B 199 i retning Kappeln. Ved **Langballe** (Langballig) kan vi tage en afstikker til turistcentret **Langballeå** med gode bademuligheder. Vi følger herfra vejen over Vesterskov (Westerholz), Dollerupholz til **Nykirke** (Neukirchen) med kirken smukt beliggende lige ned til fjorden. Kirken er bygget af hertug Hans den Yngre og påstås at være et soneoffer, fordi han lod nogle bønder, der uberettiget beskyldtes for tyveri, henrette. Nykirke er et lille sogn på 200 indbyggere, og ikke uden grund skrev præsten engang i kirkebogen: Gestorben keins, Geboren eins, und das war meins (Ingen døde, født en og det var min).

Herfra kører vi mod syd over Kalleby og Nübelfeld til **Skærshjerg** (Scheersberg), hvor vi fra tårnet i 105 m højde har en pragtfuld udsigt over Angels brogede mosaik af marker omkranset af levende hegn, mens vi mod nord har Broager, Sundeved og Als. Det påstås, at man herfra i klart vejr kan se 50 kirker, fjernest Slesvig domkirkes høje spir og Bregninge kirke på Ærø.

Vi fortsætter ad Nordvejen og lægger undervejs mærke til den smukke kirke i **Stenbjerg** (Steinbergkirche) med sin barok-hjelm, og indvendig tydelig præget af at have været herregårdskirke. Straks efter Stenbjerg skærer Gelting bugt ind. Vi kan igen gøre en afstikker ved at dreje mod Niesgrau og **Stausmark**, med et dansk forsamlingshus, til Rundhof. Herregården **Runtoft** er en af Angels største herregårde med stor herskabelig slotsbygning fra 1754 og omgivet af store avlsbygninger.

Desuden er der en fin park anlagt i engelsk stil. Godset var oprindeligt krongods. Ved godset afbrændtes i 1686 det sidste heksebål i Sønderjylland.

Gelting og Gelting birk

Vi følger vejen mod Gelting. Ved krydset i Gelting holder vi til venstre for at se ind til herregården **Gelting**, omgivet af en stor park. Allerede i kong Valdemars jordebog omtales Gelting som et kongelen, et område kronen rådede over. Godset var skiftevis i kongens og i de holstenske grevers eje. Østfløjen med det runde tårn hører til den ældste del fra omkring 1470. I 1770 gik slottet til en vestslesvigsk bondesøn, Sönke Ingwarsen, som i Ostindien havde tjent store penge, hvormed han kunne forstrække den også dengang slunkne statskasse. Han blev adlet og indrettede slottet til et af egnens betydeligste kulturcentre.

Fra Gelting følger vi vejen mod Nieby til **Falshöft**, "Fuglehovedet", ude ved Østersøen. Herfra kan anbefales en vandretur gennem det store fredede område **Gelting birk** ud til Birknacke (Birk Nack), Flensborg fjords yderste pynt. Her ligger yderst godset **Bæverø** (Beveroe) og desuden et stort fuglereservat. Fra Falshöft drejer vi nu mod Pommerby og Kronsgaard og følger B 199 forbi Gundelsby (Gundesby) indtil vejskiltet ved et ålerøgeri viser ind til Maasholm.

Maasholm

Vejen snor sig frem udenom Slibugten Wormshöft, og omsider når vi fisker-, havne- og færgelandskabet **Maasholm** nede ved Slien. Det er en charmerende by, hvilket ikke mindst sejlerfolkene har opdaget. Bådene ligger tæt i havnen, hvorfra der også er færgefart til Ærø. Fiskeriet sætter dog stadig et væsentligt præg på byen. Oprindeligt var Maasholm en ø, og al trafik foregik pr. skib, og selv ved vielser og begravelser måtte man sejle til Kappel, der var kirkebyen. Siden er øen gjort landfast ved en dæmning, og Maasholm har også fået sin egen kirke ned mod vandet. Byen er nok et besøg værd og kan derfor også passende danne afslutningen på denne tur, hvor vi har holdt os til det nordligste Angel.

3. Ad Angels krogede veje

Engang var Angel kendt for sine mange levende hegn og berygtet for sine snævre krogede veje. Her er meget forandret. De gamle hegn findes nærmest kun på små sideveje, mens mange nye gode veje i dag gør det let at færdes i den engang så tillukkede landsdel.

Angel er landet mellem Flensborg fjord og Slien, i øst afgrænset af Østersøen og i vest stort set af den gamle Flensborg-Slesvig landevej. Det er et typisk morænelandskab. Flere af de store åløb som Treneå og Bollingsted å har deres udspring i Angel for at munde ud langt vestpå. Kun nogle små åløb går direkte ud i Flensborg fjord eller i Slien. Fra gammel tid har Angel været et tætbeholdt område, delt op i 38 kirkesogne. Fundene i Thorsbjerg mose ved Sønderbrarup vidner om bebyggelse i romersk jernalder. Historien fortæller, at det var anglerne, der sammen med sakserne i det 4.-5. århundrede invaderede de britiske øer. Landsbyerne ligger tæt, og et særkende er de mange større og mindre bøndergårde, der ligger spredt, idet udskiftningen i Angel begyndte tidligere end i Danmark. Angel har kun få egentlige herregårde. Alligevel har man kendt til stavnsbånd og vornedskab, ligesom livegenskab kendtes på enkelte godser. Angel er et frugtbart land, og ser man ud over landskabet fra Skærshøj-tårnet vidner den brogede mosaik umiddelbart om velstand og særdeles frugtbar jord. Som den gamle Geltingpræst, H.N.A. Jensen, skrev, så er det et land, der flyder med mælk og honning.

Angel kan befares på flere måder, men vi har i det følgende valgt en rute, som giver det mest alsidige indtryk af denne landsdel.

Fra Tarup til Sørup

Vi starter turen ved Flensborg Havretorv (Hafermarkt), følger Kappelner Strasse gennem **Adelby** forbi den smukke romanske Adelby kirke med Christian VII's navnetræk på tårnet og i øvrigt med et værdifuldt kirkeinventar, til **Tarup**. På hovedgaden ligger den danske skole, som blev rejst i 1926. Den bruges nu som forsamlingshus.

Vi fortsætter til **Husby**, engang hovedby i Husby herred og med en velproportioneret kvaderstenskirke opført ca. 1200. Kirken var herredskirke og kan ligesom kirken i Munkbrarup være opført efter kongelig befaling. I Husby findes også dansk skole og børnehave.

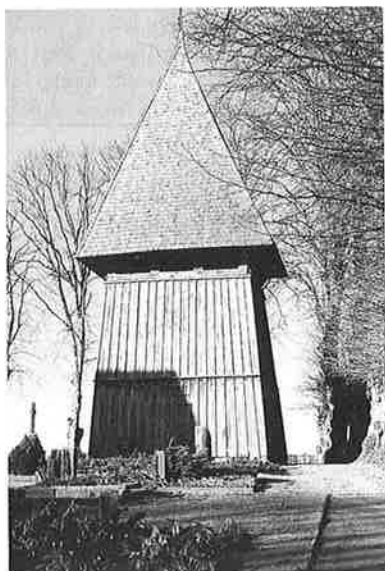
Vejen går nu mod Lyshøj (Lutzhöft), hvor vi drejer mod **Sørup**, smukt beliggende ved Sønderøen. Også her er det kirken, indviet til Vor Frue, som må interessere. Det er den mest imponerende af landsdelens fire kvaderstenskirkers. Kirken menes opført i 1132, men tårnet er fra senmiddelalderen. Særlig interessant er nordportalen med det fine stenrelief (tympanon), der minder om det, vi så i Munkbrarup. Også over vestdøren ses en tympanon. Kirken har en meget fin døbefont og en fint udskåret prædikestol. Som i mange af landsdelens kirker er pulpituret også bevaret her. Alt tyder på, at denne kirke var en såkaldt kongelig patronatskirke fra Valdemarstiden og bygget nogenlunde samtidig eller lige efter, at Slesvig domkirke blev rejst. Også i Sørup findes en dansk skole.

Over Sterup til Sønderbrarup

Fra Sørup følger vi vejen mod **Sterup**, hvis høje kirketårn kan ses viden om. Denne kirke er opført af munkesten omkring 1260. Stenene blev strøget og brændt i den nærliggende Lipping ådal. Denne kirke har også bemærkelsesværdigt inventar og desuden en meget fin indgangsportal til kirkegården, "Påskeporten".

Fra Sterup følger vi nu et stykke den gamle Flensborg-Kappelvej til **Grünholz**. Måske får vi øje på en dobbelt-eg, et tysk minde om det udelelige Slesvig-Holsten eller plantet i sin tid til minde om "befrielsen" fra Danmark. Fra Grünholz går der vej mod Sønderbrarup. Vi bør lægge mærke til de store typiske anglergårde på denne strækning mod landsbyen Rygge, hvor vi er på højderyggen, deraf navnet. I Rygge holder vi skarpt til venstre mod Saustrup og kommer til **Nørrebrarup** (Norderbrarup), hvor vi også finder en kvaderstenskirke, noget forbygget, men alligevel med fine granitrelieffer og desuden en imponerende trækløkketabel, opført i 1200-årene, og som menes at være den ældste af sin art i hele Sønderjylland.

På vejen mod Sønderbrarup passerer vi **Oksbækken**, der var herredsskel, og mellem de slesvigske krige også sprogskel, da der hertil i skole og kirke skiftevis blev anvendt dansk og tysk sprog, mens der syd for bækken kun taltes tysk. Lige før vi når Sønderbrarup, har vi til højre i Oksbækkens dal et ejendommeligt turfænomen "**Åsen**", en sandrevle, som ellers ikke hører denne egn til. Her ligger også **Thorsbjerg mose**, hvor man i årene 1856-60 gjorde de betydelige Thorsbjergfund, som i dag er udstillede på Gottorpmuseet i Slesvig. Fundene er formentlig offerfund fra romersk jernalder. **Sønderbrarup** (Süderbrarup) er Sydangels livlige markeds- og handelsby og især kendt for det årlige Brarup marked. Det afholdes hvert år i 3. uge i juli

Klokketablen i Nørrebrarup

Kirken i Arnæs

og samler altid store menneskemængder. Det er et af de gamle kildemarkeder. En hel-
ligkilde findes i Quellenstrasse. På den store markedsplads lige ved kirken, er der
gjort store gravfund. Måske er der ligefrem tale om et gammelt kultsted.

Foruden den tyske Skt. Jacobs kirke har byen en dansk kirke **Skt. Johannes kir-
ken**, der sammen med præstegården ligger i Schleswiger Str. 40. Nede bag kirken lig-
ger den store danske skole i Raiffeisenstr.

Fra Sønderbrarup er det rimeligt at tage en afstikker til **Christianslyst**, det danske
kursus- og lejrskolecenter, drevet af Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger. Et skilt
ved kirken viser derned. Lige efter vejkrydset fra Brebüll mod Lindau går vejen op til
Christianslyst. Oprindeligt var det en kgl. dansk jagtgård, hvilket endnu fremgår af de
kgl. initialer på muren. Op til ligger det store moderne kursus- og lejrskolecenter, som
årligt besøges af flere hundrede skoleelever fra Danmark. Foran jagtgården står en
mindsten over de sydslesvigske danske unge, der faldt i sidste verdenskrig. Ved ind-
kørslen finder vi en af de såkaldte vildtbanesten, der blev rejst i 1700-årene til af-
grænsning af de kgl. vildtbaner.

Kappel og Arnæs

Vi kører tilbage til Sønderbrarup og ad B 201 mod Kappeln, slår et slag omkring god-
set **Dolrød** (Dollrot), har landsbyen **Ravnkær** (Rabenkirchen) inde til venstre med
seværdig kirke og dansk forsamlingshus. Lige før Kappel går en vej ind til godset
Røst, under hvilket Kappelborgerne en tid hørte som livegne. **Kappel** er en driftig by
med mange forretninger og en stærkt benyttet havn og desuden præget af de store mi-
litære anlæg i Olpenæs (Olpenitz) på den anden side af Slien. Den store salkirke i ba-
rokstil er afgjort et besøg værd. I kirkens vindfløj ses en figur af den hellige Christo-
phorus, der holder på en sild, hvilket hentyder til den betydning, sildefangsten i Slien
havde for byen. Går vi ud på drejebroen, kan vi nedenfor i Slien se nogle af de gamle
nu fredede sildegærder, som benyttedes til sildefangsten. Byen har mange smukke
velbevarede gamle huse. Turistinformationen findes i den højt beliggende mølle. På
vejen mod Flensborg ved H.C. Andersen-Weg finder vi den danske **Kaj Munk skole**,
kirke og børnehave.

Vi kører lige et lille stykke ad Slesvigvejen til skiltet viser mod **Arnæs** (Arnis),
Tysklands mindste købstad med kun godt 400 indbyggere. Denne by blev anlagt i
1667 af 100 udflyttere fra Kappel, der ikke ville være Røstherremandens livegne. Af
hertugen på Gottorp fik de lov til at slå sig ned på en ø i Slien, som dog siden ved en
dæmning er forbundet med fastlandet. Hele øen er kun 800 m lang og 200 m bred.
Derfor var det småt med byggegrunde. Øen opdeltes i 100 grunde på hver 12 meters
bredde langs hovedgaden fra kirken i vest til "Verdens Ende" i øst. Alle huse har
grund ned til vandet og vender af pladshensyn gavlen ud til gaden.

Byen udviklede sig med tiden til en skipperby og var Sydangels vigtigste eksport-
havn. Omkring år 1800 havde byen 28 søgående skibe, og det var især til København,
der sejlede med angelske fedeverer, og til glæde for Angelboerne tog skipperne ge-
digne ting med hjem fra hovedstaden.

Kirken ligger på et voldsted fra en af Erik af Pommerns borge. Den ene væg er i
bindingsværk, og står som den blev rejst af de skibstørmere, der byggede kirken. Inde
i kirken ses flere skibsmodeller. På kirkegården kan vi finde de gamle skipperslægters
grave.

Arnæs (foto: Wallberg)

I dag er Arnæs, bortset fra i turistsæsonen, en stille by. De huse, der ikke er solgt som ferielejligheder, bebos hovedsageligt af ældre. Både den danske og den tyske skole måtte lukke på grund af faldende børnetal.

Men stadig står de gamle gavlhuse med deres karnapper langs den smukke lindeallé. Det ældste hus, **Langgade 13**, er næsten lige så gammelt som byen selv. Der har altid været stærke danske sympatier i Arnæs, og byen blev ofte kaldt "det lille København". Fra Arnæs er der færge over Slien.

Langs Slien til Mysunde

Fra Arnæs kører vi tilbage gennem Grödersby og følger vejen mod Lindånæs. Det er en dejlig strækning med udsigt over til Svans og ellers den stadig afvekslende Slidal nedenfor. Ved **Lindånæs** (Lindaunis) passerer Flensburg-Kiel jernbanen over Slien. Over for broen har vi det gamle krongods **Lindågård** og en smuk vindmølle. Vi kører mod Kius og drejer mod **Ulsnæs** (Ulsnis) med en særdeles interessant kirke med fine granitskulpturer og Christian V's kronede monogram over døren.

Vi skynder os videre mod Goltoft og **Brodersby**, hvor vi drejer mod **Mysunde** (Missunde). Stands dog lige op ved Brodersby kirke, hvorfra der er en meget fin udsigt over Slidalen. Det var her nedenfor, at Erik af Pommern i 1250 blev myrdet på sin

bror hertug Abels befaling. På kirkegården findes danske krigergrave over faldne fra kampene i 1850 og 1864, foruden en mindemur over sognets ialt 69 faldne i de to verdenskrige.

Fra færgestedet, hvor en kædefærge sørger for forbindelse over Slien, kan vi på modsat side se stedet, hvor Erik af Pommerns Kongsborg lå. På næssets sydside minder stednavnet Burg om en borg anlagt af Knud Lavard, og på nordsiden lod dronning Margrethe I bygge en vold. Sliens smalleste sted ved "det myge sund" var således godt befæstet. Vi mindes nok bedst kampen den 2. februar 1864, da prøjserne forgæves prøvede at indtage de danske skanser på sydbredden for dermed at sikre sig overgangen over Slien og siden afskære den danske hær's tilbagetog fra Danevirke.

I dag er Mysunde et meget benyttet anlægssted for sejlere, og den gamle kro med Christian VII's monogram sørger godt for sine gæster. Et stykke til højre for færgestedet har Slesvig danske rokklub sit bådhus, der også benyttes som forsamlingshus for egnens danske.

Gennem Angels hjerte

Vi forlader Mysunde og kører nordpå mod Tolk. Lige efter landsbyen **Geelbyholz** står en af de kgl. jagtsten med Christian VII's navnetræk i vejsiden. Vi krydser B 201 og stiler mod **Böklund** med den store Plumrosefabrik og i øvrigt også med et dansk forsamlingshus. Der er herfra ikke langt til **Strukstrup** (Struxdorf), hvor den danske Lassen-slægt i de svære år fra 1864 til 1945 holdt modet oppe og gjorde en dansk pionergerning. Den danske skole bærer navnet Henrik Lassen-skolen, og ved den gamle slægtsgård står en mindesten over Peter Lassen.

Vi fortsætter mod Ølsby (Ülsby) til **Satrup** med det kgl. privilegerede apotek og et udmærket hjemstavnsmuseum. På kirkemuren lige til venstre for døren ses et granitrelief af en brynjeklædt og lansebevæbnet rytter. Satrup er Nordangels handelsby med flere store virksomheder. Fortsætter vi ad vejen langs kirken, er der ikke langt til den danske skole og præstebolig ved Wolleshuus.

Men ellers kører vi fra Satrup nordpå, og ved Tarp-Gelting landevejen holder vi til venstre til frakørslen mod Flensborg. Nogle km fremme viser en vej mod **Hyrup** (Hü-rup), hvor vi ikke bør snyde os for et besøg i kirken med de fine træskulpturer fra tiden 1270-80, en passionsgruppe i syv billeder. Det var forøvrigt fra denne kirkes prædikestol en vis pastor Fischer i tiden 1730-50 hver søndag tordnede over sin forstokkede menighed, de "helvedesbrande og djævlapak", som ikke ville lære tysk, men vedblev at tale dansk. Intet under, at det danske sprog omsider måtte vige.

Ellers kører vi herfra op til Flensborgvejen og har forhåbentlig oplevet noget af Angels naturskønhed og særpræg.

4. Ad Hærvejen til Ejderen

Faktisk burde en Hærvejstur begynde i Nordslesvig ved Immervad bro vest for Skovby og fortsætte forbi "Hærulv-stenen" og Tolsted til Urnehoved, det gamle sønderjyske tingsted. Derefter videre over Gejlå gennem Bommerlund plantage til Bov, hvor "den krumme vej", som dog er lukket for grænsepassage, går forbi det stadig synlige voldsted af den i 1345 opførte holstenerborg "Nyhus", som skulle danne "lås og lukke for staden Flensborg".

Ad Oksevejen til Oversø

Vi starter turen ved Padborg, hvor vejen med betegnelsen "**Ochsenweg**" går sydpå. Straks efter grænsen ligger inde til venstre **Harreslev** (Harrislee).

Engang var det en fredelig landsby, og her lå en række teglværker. I dag er landsbyen nærmest en Flensborgforstad med store supermarkeder, men også en række industrivirksomheder, heriblandt flere danske.

Arbejderkvarteret Harreslev Mark har altid været præget af en solid danskhed. I Harreslev findes dansk skole, børnehave, fritidshjem og præstegård. Vejen fortsætter gennem den næste Flensborgforstad, **Flensborg Sporskifte** (Flensburg Weiche), den store godssomladestation, hvor der også ligger en dansk skole. Vi passerer krydset Flensborg-Lækvejen med Flensborgs flyveplads til højre. Vi er dermed nået til **Hanved** sogn, kendt fra det tidligere årlige Skt. Michaelis marked. På Hanved kirkegård kan vi finde Frøslevgravene. Indtil 1920 hørte landsbyen Frøslev, der nu ligger i Bov sogn nord for grænsen, til Hanved. Som følge af sit store danske stemmetal ved afstemningen 1920 fulgte Frøslev med til Danmark. Frøslevboerne bibeholdt dog længe retten til at begrave deres døde på Hanved kirkegård.

Et stykke henne ad Oksevejen viser et skilt til den danske folkehøjskole i **Jaruplund**. Lige før udkørslen til Flensborg-Slesvigvejen B 76 har vi til venstre den danske skole fra 1926, foruden dansk børnehave og kirkesal. Vi følger B 76 sydpå. I Bilskov kro minder gamle raderinger om det danske krigsråd, der holdtes her før Istedslaget 1850.

Ved skoven fører en vej til det tyske **Akademi Sankelmark**. Oprindeligt var det tænkt som et redskab i fortyskningsarbejdet, men er nu et sted, hvor man ud fra erkendelsen af ændrede tider også gerne mødes med danske.

Vi er nået til **Sankelmark**, hvor vi for enden af skoven finder det danske krigsminde om kampen 6. februar 1864, da danske tropper under tilbagetoget fra Danevirke fik standset de fremrykkende østrigere og prøjser og dermed sikrede den danske hær tilbagetog til Dybbøl. På modsat side af landevejen på en stor gravhøj, som i øvrigt engang var Ugle herreds galebakke, står det østrigske mindesmærke. Fra bakken er der en fin udsigt over Sankelmark sø og det smalle pas, hvor kampen stod i 1864. Hvor Treneå passerer under vejen, har vi den gamle værnskirke i **Oversø** (Oeversee) med sit massive runde tårn og indvendig fint velbevarede kalkmalerier. På kirkegården ses grave over de gamle danske Jaruplund-slægter og over faldne danske soldater. Også ved "den historiske kro" ude ved landevejen findes mindesmærker over faldne soldater.

Fra Oversø kan man ad Stabelholmervejen følge Treneå gennem **Frørup** med

dansk skole, Tarp med dansk kirke og FDF-hytte lige ned til åen og den danske Treneskole i selve byen. Vejen går forbi spejderhytten **Tydal** lige før Eggebæk, og man kan følge Trene til Hollingsted og helt til Frederiksstad, men det er en helt anden og absolut ikke kedelig tur.

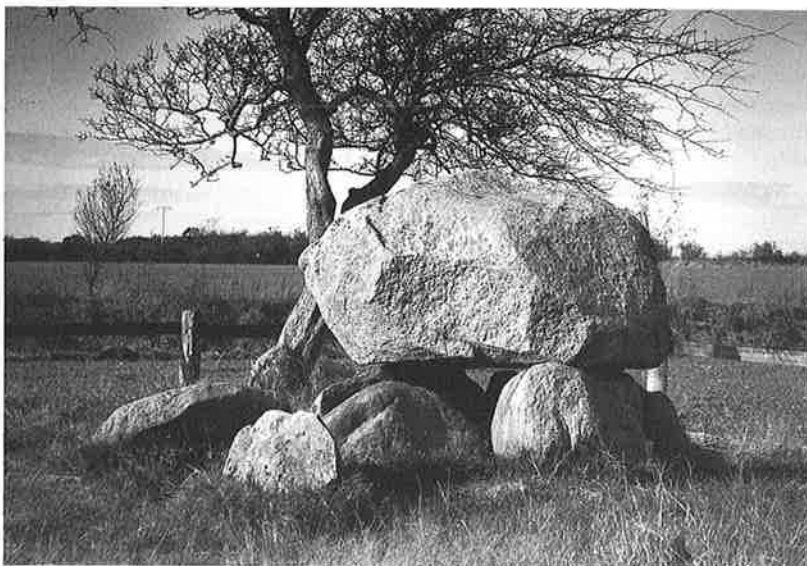
På vej mod Isted

Vi holder os til Hærvejen, hvor en afstikker til turpark **Frørup bjerge** kan anbefales. Vi kan også dreje mod Augaard og finde Sydslesvigs første danske højskole, som fra 1862-79 blev drevet på gården **Ågård** bl.a. af den navnkundige Hans Mikkelsen Tofte, fader til de "Sønderjyske Piger", som er kendt fra mange sønderjyske hjem. Lige syd for Oversø ved en ensom gård på højre side af vejen, ses Ugle herreds gamle tingsted "**Tinghy**".

Ved lyskrydset Tarp-Gelting drejer vi mod Gelting og straks efter ind i landsbyen **Søndersmedeby** (Süderschmedeby). Fra bakketoppen er der en enestående udsigt over Nordangel og det flade gestland mod vest. Det var heromkring, man i middelalderen udvandt jern af den myremalm, der fandtes i jorden. Af myremalmen fremstillede smedene her på egnen jernvarer, en af hin tids vigtige eksportartikler, som også kunne gives i bytte med salt, der ad Friservejen kom ude fra vadehavsegnene.

Fra Søndersmedeby køres mod **Siversted** (Sieverstedt) med en smuk kirke med træklokketårn og herfra til den vej, der går nærmest parallelt med Slesvigvejen. Ved **Stenderup kro** kan vi mindes et stævnemøde mellem senere Frederik I og brodersønnen Christian II, hvor Christian forgæves appellerede til sin farbror om hjælp til at bevare tronen.

Vi gør stop ved **Helligbæk** og går ad stien ind på marken til "**Døbestenen**", en jæt-

»Døbestenen« ved Helligbæk

testue, hvor munken Poppo i følge sagnet døbte Harald Blåtand. De gamle danske fredningssten med Frederik VII's navnetræk er bevaret, men vender indad, selv om det var samme konge, der for altid sikrede adgang til stedet.

Dermed er vi nået til det område, hvor slaget ved Isted rasede i dagene 24.-25. juli 1850. Ved **Popholt** står den første mindesten over en falden dansk officer, og ved Isted kirke kan vi dreje mod **Stolk** og finde stedet, hvor general Schleppegrell faldt. Ved at køre øst om Isted sø finder vi også oberst Læssøe's mindesten. **Isted-museet** ved kirken kan besøges, dersom man vil se en tysk fremstilling af det slag, slesvig-holstenerner vitterligt tabte. Kanonen foran museet er udlånt af Tøjhusmuseet i København.

I skovbrynet på vejen mod Slesvig findes en jættestue også kaldet "Røverstuen", hvilket minder om, at det ikke altid var lige fredeligt at færdes på denne strækning.

Over Lyrskov hede til Danevirke

Hvor skiltet viser mod **Lyrskov** (Lürschau), drejer vi ind og kan her mindes Magnus den Godes kamp mod venderne i 1043. Lige før vi når Arnholt sø, går der op til højre et velbevaret stykke Hærvej, som man kan forestille sig, den har set ud for måske 1000 år siden. Sæt bilen og gå en tur og nyd den dejlige fredfyldte natur. Godset **Falkenberg**, den tidligere bispeborg, ligger sydøst for vejen.

Fra Lyrskov følger vi vejen mod **Skovby** (Schuby), passerer motorvejen og kommer ind på B 201, Slesvig-Husum vejen. Straks efter baneoverskæringen i Skovby, hvor også det danske forsamlingshus "Hærvejshuset" ligger, fortsætter vi mod **Husby** (Hübsy). Ved **Husby mølle** står et mindekors over faldne fra ritmester Würtzens eskadron, som under Påskeslaget 1848 ville redde nogle danske kanoner fra at blive fjendens bytte.

Vi når frem til **Danevirke** ved den gamle Hærport "Karlegat". Her ligger "**Danevirkegården**", det danske informationscenter, som man bør besøge, inden man går videre til selve volden og **Valdemarsmurens** forvitrede rester. Vi kan herfra vandre til **Thyraborg**, som måske engang var et centralt kommandoanlæg i det Danevirke-system, hvis ældste dele dateres tilbage til år 737, ja, hvor enkelte dele kan være endnu ældre, men hvor der også senere i adskillige faser er sket udbygninger, sidst i 1864. Vi krydser vejen Slesvig-Hollingsted og har lige foran os igen et stykke af den gamle vej, der fører ned til **Kovirke** og **Danhøjene**, hvor kong Dan siges at hvile og for øvrigt afventer, at det for alvor går Danmark ilde. Han må nu sove godt, i hvert fald blev han ikke vækket af de tyske bombemaskiner, der den 9. april 1940 startede mod Danmark fra den lige syd for liggende flyvebase i Jagel!

Da flyvebasen ikke må passeres, må vi tilbage og kan nu dreje mod vest efter **Kurborg**, hvor Danevirkevoldene ligger frit og nok giver det bedste indtryk af den store grænsefæstning. På strækningen mod Hollingsted kan vi desuden finde velbevarede dele af Krumvolden.

Vi kunne godt ad sære veje sno os bag om flyvebasen, men de fleste vil nok foretrække at køre ind mod Slesvig og herfra følge Rendsborgvejen B 77. Ved **Bustrup Dam** står et mindesmærke over faldne danske i træarskrigen, og vi kan fortsætte til Bustrup og forbindelsesvolden til Hedeby.

I **Bustrup** ved Dannewerker Str. har vi **Skardestenen**, en runesten rejst af Sven Tveskæg over sin hirdmand Skarde, "som var draget vestpå, men nu fandt døden ved Hedeby". Fra Bustrup skole kan der vandles ad forbindelsesvolden til Hedeby.

Ad gamle Hærvejsspor

Vi følger Rendsborgvejen forbi flyvebasen i Jagel til kroen **Kropper Busch**, hvis indskrift, "Du bis Kropper Busch noch ni vörbi", minder lidt om, at der også engang var røvere i denne skov. Ved vejen mod Eckernförde-Owschlag drejer vi ind, men kun et lille stykke, så har vi inde til højre Hærvejen igen. På denne strækning kan der ikke køres, så sæt bilen og gå de få km forbi den tidligere kgl. **Schäfergård** og den nu nedlagte kro **Feldscheide**. En sten ved indkørslen med indskriften "Los von Dänemark" er jo ret betegnende for stemningen hos mange efter 1864.

Men på denne kun 6 km lange strækning ned til **Sorgebroen** bør man tage fantasien lidt i brug. Her færdedes fine herskabskareter, tigermunke og fromme pilgrimme, handelsfolk og så de store studeflokke eller også marcherede soldater på vej til kamp. Stedet med sin særegne natur indbyder til at lade fantasien vandre og genopleve noget af alt det, der engang i en slet ikke så fjern fortid hørte denne vej til.

Ved **Sorgbrück** passerer vi Sorgeåen, som senere løber ud i Ejderen. Vi drejer straks efter broen mod **Lohe** ind over **Lo Hede**, hvor Sorte Margret, Margrethe Sprenghest, Erik Glippings mor, led et forsmædeligt nederlag mod holstenerne i 1261. Vi er nået til Danmarks og Nordens sydligste herred **Hohn herred**. Her kan de egentlige Hærvejsspor være svære at holde styr på. Vejen er nok gået direkte mod Fokbæk og Nübbel. Men vi holder os til vejen mod Hohn med den smukke **Hohngård** midt i byen lige over for kirken.

Siden Christian I's dage har denne gård, som samtidig er Nordens sydligste kongsgård, været i samme slægts, familien Ohms, eje, og frem til 1864 var ejerne af Hohngården også herredsfogeder i Hohn herred.

Ad B 202 følger vi vejen mod Rendsborg. I **Fokbæk** bør vi lægge mærke til et af de gamle røghuse, et sakserhus, hvor røgen fra den store arne stod ud gennem loporten. Huset er under museumstilsyn og åbent for besøgende til visse tider. I Fokbæk drejer vi mod Nybøl forbi den tidligere kgl. postgård. Herfra fører en bred vej lige ned til Ejderen. Vi er igen på et af den gamle Hærvejs spor. Ved Ejderbredden ind mod Rendsborg har vi "**Svenskeskansen**", som vel næppe har meget med svenskere eller Wallenstein, hvis navn også er knyttet til skansen, at gøre. Snarere er det en slesvig-holstensk skanse fra treårskrigen.

Vi er nået til **Ejderen**, og Hærvejen fortsætter over i det holstenske mod Vedel. Vi stopper ved den engang så driftige havneby **Nybøl** (Nübbel), hvor mange skibe engang lagde til, og hvor der fandtes flere værfter. Ad en gangbro kan vi gå over Ejderen ned til **Kielerkanalen**. I dag er det her, den store skibsfart passerer. Nybøl er bare en lille fredelig by ved bredden af Ejderen, engang grænseby ved Danmarks oprindelige grænse.

5. Slesvig - Hedeby

Det er vist aldrig klart fastslået, hvilken af de to byer, **Slesvig** eller **Hedeby**, der er den ældste. Meget tyder på, at samtidig med at Hedeby havde sin storhedsperiode fra omkring 800-1060, lå der på den anden side af Slien en bebyggelse, Sliastorp. Den omtales i hvert fald i 804. I 826 kom Ansgar til Hedeby, og under sin anden missionsfærd i 848 byggede han sin første kirke. Ingen kan med bestemthed påvise, hvor denne kirke har ligget. Men så meget står fast, at Slesvig i 948 bliver stiftsby sammen med Ribe og Århus, og at en domkirke i Slesvig indvies i 1028, så byen bliver bispesæde.

Det siger noget om den betydning, Slesvig fik som kirkeligt centrum og siden også som et verdsligt center, da Knud Lavard i 1115 bliver grænsejarl og siden hertug i Sønderjylland. Det bliver fra Slesvig by hele Sønderjylland frem til 1920 styres. I dag er Slesvig kredsby for kredsen eller amtet Slesvig-Flensborg. Byen har 27.000 indbyggere. Der er meget lidt industri, en sukkerfabrik og nogle kødvarefabrikker, men ellers er det som embedsmandsby og kaserneby, Slesvig fungerer. I 1945, da byen endnu mønstrede dansk flertal, fik den dansk borgmester, Hermann Clausen. Ved sidste byrådsvalg blev der afgivet godt 1300 danske stemmer, og i byrådet sidder tre medlemmer valgt af SSV, det danske parti. Der har været dansk skole i Slesvig siden 1930, og i dag har byen to danske skoler, 4 børnehaver, 2 danske præster, dansk idrætshal og fritidshjem foruden dansk bibliotek og forsamlingshus.

Under et besøg i Slesvig samler interessen sig i hovedsagen om to monumentalbygninger, domkirken og Gottorp slot.

Slesvig domkirke

Den nuværende domkirke er resultatet af flere byggeafsnit, begyndt under Knud den Store i 1030 og fortsat under Valdemarerne i 1200-årene. Først i 1400-tallet får kirken sin nuværende dimension bortset fra det 112 m høje tårn, som blev opført op mod sidste århundredskifte. I sin helhed er kirken en storslået gotisk basilika flankeret af en række kapeller, engang brugt til helgendyrkelse, senere anvendt til adelsbegravelser.

Allerede indgangen, **Petersportalen**, vækker med sit fine stenrelief (tympanon) opmærksomhed. Ligesom vi har set det i Munkbrarup og Sørup er reliefmotivet stort set det samme: Kristus rækker himmerrigets nøgler til Peter, mens Paulus modtager en skriftrulle. Yderst til venstre skimtes en konge bærende en kirke, måske kirkens byggherre, Knud den Store eller Valdemar den Store. I sokkelpartiet findes løvekvadre, der givetvis stammer fra den første kirke.

I kirken lægger vi først mærke til den 6 m høje figur af **den hellige Christoffer** bærende et barn, Verdens Herre. Lige om hjørnet et **Hellig Tre Kongers Alter** fra 1300-årene, et fint tidligt gotisk træskærerarbejde og formentlig den ældste altertavle. Gennem det rigt ornamenterede **Lektorium** kommer vi ind i selve koret med kannikestolene ved siderne og endelig det monumentale **Brüggemann-alter**. Med sine ialt 398 figurer fordelt over 12 felter gengiver altertavlen hele passionshistorien. Altertavlen er fremstillet i tiden 1514-21 og først anbragt i Bordesholm klosterkirke. I 1666 blev det store fløjalter opstillet her i Slesvig.

I koret findes også det gottorpske gravkapel. Næst efter følger **Frederik I's sarkofag**, et renæssancemonument fra 1552 udført af den flamske mester Cornelius Floris.

Dronningen besøger Frederik I's sarkofag, 1978 (Pressefoto)

Foruden fine ornamentter over flere kapeller, bl.a. over indgangen til kapitelsalen, findes i kirken billeder af en række biskopper og endelig det fine maleri af Tønning-maleren Jürgen Ovens **Den blå Madonna**. Også kirkeloftets kalkmalerier er et studium værd.

Men ellers bør man nok i al ro nyde det skønne kirkerum og "**Svalen**", den skyggefulde gård, hvor i sin tid kannikeboligerne lå. Buegangen har en yderst spændende bemaling. I gården holdtes indtil 1887 det årlige Dommarked.

Omkring 1200 havde Slesvig 7 kirker og 3 klostre. Af klostrene er resterne af Gråbrødre-klosteret bevaret ved rådhuset. Vil man opleve et klostermiljø bør man gå ud til **Skt. Johannes klosteret**, opført som nonnekloster i slutningen af 1100-årene. I klosterkirken findes flere kunstsatte bl.a. et meget fint sakramentshus. Klosteret har siden reformationen været stiftelse for adelige frøkener, hvis adelstavler ses på klosterkirkens vægge.

Den indre by

En vandring gennem Slesvig bør nok starte på **Lollfod** (Lollfuss), den lange hovedgade, og i så fald ved **Hotel Skandia**, der i 1923 blev indrettet som dansk forsamlingshus og hotel under navnet "Slesvighus". Lollfod 78, det tidligere **Heespens Palæ** fra 1754, er nu amtsret. Lige overfor i nr. 69 er det danske bibliotek, sekretariat og forsamlingshus og ned til Slien det danske fritidshjem.

Går vi ved Heespens Palæ op ad trappen til **Schützenkoppel**, den gamle fugleskydningsplads, er der her oppe fra en fin udsigt over byen, der kun skæmmes af det ikke videre kønne Vikingetårn. Vi ser over Slien med **Mågeøen**, hvor Knud Lavards borg lå, og over til Hedeby og helt ud til Hytten Bjerger.

Hvor Lollfod går over i gågaden Stadtweg ligger **Præsidentklosteret**, oprettet i 1651 som fattigstiftelse af Gottorpkansleren Adolph v. Kiellmannseck. Vi kan fortsætte til Bismarckstrasse. På hjørnet ved Lutherstrasse er der vej til den tidligere **Skt. Michaelis kirkegård** med gravene over 170 faldne danske fra treårskrigen. Her står også gravsten over brødrene Carlo og Enrico Dalgas, der faldt ude ved Mølhørst. I Bismarckstrasse 18 A ligger den tidligere danske **Ansgar skole** opført i 1933 og siden 1960 dansk kirke. Her findes også en dansk børnehave og de danske pensionistboliger "**Margrethegården**".

Fortsætter vi videre opad, kommer vi til **Stadtfeld**, hvor det årlige "Peer-Markt" (Hestemarked) eller Dommarked holdes. En række spændende gamle huse findes omkring **Kornmarkt** og i gaderne **Gallberg** og **Langestrasse**. Her i nr. 33 åbnede den første danske skole i 1930. Fra Langestrasse drejer vi ind i **Torvegade** (Markts-trasse). Det var her, kong Niels blev dræbt i 1134 af Slesvigborgere som hævn over mordet på Knud Lavard. Vi er nået til **Rathausmarkt** med **rådhuset**, som blev opført i 1794 i nyklassicistisk stil. Det er nu bygget sammen med det tidligere Gråbrødre-kloster. Det var her den slesvigske stænderforsamling mødtes fra 1836-48, og det var i denne stændersal - som i øvrigt kan besøges - at Peter Hiort Lorenzen den 11. november 1842 talte dansk og vedblev at tale dansk og dermed i realiteten rejste kampen for bevarelsen af det danske sprog i Sønderjylland.

Også på Rathausmarkt og i de tilstødende gader op mod domkirken findes spændende gamle bygninger. I Rathausmarkt 14 findes **det gottorpske apotek**, som er opført på tomterne af Skt. Knuds gildehus. Norder Domstr. 4, det tidligere **Kalendehus**, menes at være byens ældste bevarede hus. I Norder Domstr. 15, det **Königsteinske Palæ** fra 1450, lå tidligere bispegården. Lige overfor har vi **Plessengården** opført 1798, nu efter restaurering indrettet som receptionslokaler for byen og som turistkontor. Bag domkirken, i Süder Domstr. 14, befandt sig engang **Slesvigs domskole**. På nordgavlen ses et kronet mandshoved i granit fra 1100-tallet, som kan forestille enten Valdemar den Store eller Knud VI. I Süder Domstr. 1, ligger **Prinsesse Marie Stiftelsen**, indrettet af Frederik VI's gemalinde.

Vi går herfra ned til **Holm**, engang en ø i Slien med et fiskerleje, hvor vi glædes over de smukke gavlhuse med deres halvdøre, alle fra 1700-tallet. Holm-fiskerne har siden 1480 haft et kongebrev udstedt af Christian I, der sikrer dem rettighederne til sildefangst i Slien. Kirke og kirkegård med en række interessante gravsten, hvor også Holmboernes særlige øgenavne er indgraveret, holdes vedlige af et særligt gilde, Holmer Beliebung.

Men der er adskilligt mere at se i Slesvig. Den danske skole, **Hiort Lorenzen sko-**

len, ligger i den nordlige bydel ved Königsberger Str. Der er **Landshospitalet** med den fine administrationsbygning, som blev opført i 1817-20 af den danske arkitekt C.F. Hansen. Men ellers er det de gamle bygninger og stræder, der giver byen charme. Fra domkirken kan vi gå over **Kongeengene** langs Slien og dermed nå tilbage til Hotel Skandia.

Gottorp og Frederiksberg

Den anden monumentale bygning i Slesvig er **Gottorp slot**, oprindelig bispeborg, men fra 1260 i hertugens eje. Det nuværende slot er opført i tiden 1698-1702. Her regerede fra 1544-1713 de gottorpske hertuger, der indrettede slottet som et betydeligt kulturcenter. Efter gottorpernes fald blev Frederik IV i 1721 hyldet på Gottorp. Slottet blev sæde for den kongelige statholder, men efter treårskrigen reduceret til kaserne først for danske siden for tyske soldater. Efter 1945 indrettedes Det slesvig-holstenske Landsmuseum i slottet. En rundgang gennem salene fører fra tidlig stenalder og helt frem til sidste århundredeskifte. Ikke mindst **slotskirken** med den fine hertugstol er et klenodie. Der er **Nydamhallen** med den 23 m lange båd fra omkring år 1000, som i 1863 blev fundet i Nydam mose i Sundeved. I slottets tidligere ridestalde findes et særdeles interessant landbrugsmuseum.

Har man passeret dæmningen mellem Slien og Slotssøen, er man i bydelen **Frederiksberg**. Særlig iøjnefaldende er den store røde bygning ved indkørslen til Gottorpstr., "**Den røde Elefant**", som bygningen kaldes i folkemunde, og som indtil 1945 rummede den prøjsiske provinsadministration over Slesvig-Holsten og nu er sæde for overlandsretten i samme land.

Har vi passeret omkørselsvejen, ligger straks på højre hånd "**Prinsens Palæ**", nu det slesvig-holstenske landsarkiv. Det var her, man den 4. februar 1864 tog beslutningen om Danevirkes rømning. Længere fremme i Friedrichstr. 7-11 har vi **Günderoths**

*Gottorp slots
indergård*

Gård fra tiden 1633, oprindeligt opført som hertugeligt gæstehus, og i 1635 gav det logi for et persisk gesandtskab. I dag findes her **Slesvigs bymuseum**. Fortsætter vi op ad Bahnhofstr., har vi ved Erdbeerweg den danske **Gottorp skole**. I Mannsteins-trasse passerer vi forbundsbanegården og i nr. 9 har vi Frederiksberg danske præstebolig og menighedshus. Desuden findes en række interessante gamle bygninger og en seværdig kirke i bydelen.

Fra Mannsteinstrasse kan vi ad gaden Husumer Baum køre ud til Danevirke og har på et stykke af vejen endnu rester af den vold, der under navnet **Margrethevolden** danner forbindelsesvold fra Danevirkes hovedvold til Hedeby. Vil vi finde kong Svends runesten over sin hirdmand Skarde, må vi følge Rendsborgvejen B 77 til Busstrup, dreje ind i Dannewerkerstr., og vi kommer da til en lav kæmpehøj med runestenen foran.

Hedeby

For at komme til **Hedeby** skal vi følge Busdorfer Str. fortsætte under omkørselsvejen ad Haddebyer Chausse B 76, til vi ser skiltet, der viser ind til parkeringspladsen lige før kirken.

Vi bør her besøge kirken, **Haddeby kirke**, fra 1200-årene med smukt delvis forgyldt alterparti og en meget fin korsgruppe. Herfra går vi til **muset**, hvis indre taler for sig selv gennem de mange fund fra udgravningerne i Hedeby. Et dansksproget katalog udgivet af Grænseforeningen kan rekvireres. Vi fortsætter forbi kirkegården og **Højborgen**, et ikke nærmere udforsket voldsted, og er så fremme ved **Hedebyvolden**.

Oppe fra volden har vi en fin udsigt over det 28 ha store område, hvor handels- og vikingebyen Hedeby engang lå. Fra omkring år 800 til 1060 var den en af Nordens store handelsbyer, hvis handelsveje gik vidt omkring over Østersøen til Birka i Sverige og ned ad de russiske floder, og med Hollingsted som udskibningshavn i vest ved Trenefloden sejlede der ad tyske floder til Frankrig eller over Nordsøen til de britiske øer.

Udstillingerne i museet giver et godt billede af det rige liv, der var i Hedeby. Byen var delt op i fire kvarterer, og ikke mindst udgravningerne i det gamle håndværkerkvarter og i havnen har fremdraget mange værdifulde fund fra Hedeby's historie. Men med den norske kong Harald Hårderådes overfald og afbrænding af byen i år 1060 ophørte alt liv. Kun voldene blev tilbage og opfattedes længe som **Danevirkes Saks-arm** som et led i Danevirkesystemet. Først i 1897 fastslog den danske forsker Sophus Møller, at her lå Hedeby. Senere udgravninger har i rigt mål bekræftet, at her lå den store handelsby, og vi har i dag en betydelig viden om det liv, der levedes i denne by, hvor mennesker fra nær og fjern engang mødtes.

Vi er kommet til Hedeby ved den oprindelige **Nørreport** og kan nu vandre gennem terrænet med **kong Svends Stormhul** mod vest og **Sønderport** i syd.

Fortsætter vi over **Vedelspang** til **Kongshøj**, bliver vi mindet om kampen den 3. februar 1864, da en østrigsk styrke trængte de danske tropper tilbage fra denne vigtige forpoststilling. Dermed blev Danevirkes rømning få dage efter beseglet.

Men ellers bør man på dette strøg langs Haddeby og Selk Nord nyde den smukke tur, et område der er velegnet til lange vandreture.

6. Hytten Bjerge og halvøen Svans

Vi vil i det følgende besøge et af Sydslesvigs mest naturskønne områder, dels Hytten Bjerge, det stærkt kuperede moræneland i trekanten Slesvig, Egernførde og Rendsborg, dels halvøen Svans eller Svansø, som navnet allerede siger nærmest en ø kun forbundet til det øvrige land gennem den smalle tange mellem Sliens Store Bredning og Vindeby Nor ved Egernførde.

Hytten Bjerge

Et besøg i **Hytten Bjerge** bør ikke fremkalde forventninger om et bjerglandskab. Også i Sydslesvig er et bjerg kun en tue. Men vi føres her gennem et område af sjælden naturskønhed, som man bør give sig tid til at nyde. Både sommer og efterår giver dette område fine naturoplevelser, hvis man finder de rigtige veje gennem dette højdedrag og til de smukke skovkransede søer.

Skal der her anvises en rute, bør man fra Slesvig følge Rendsborgvejen B 77 til Bustrup og her dreje ind mod Selk forbi Kongshøj med krigsminder fra 1864 og fortsætte til Breckendorf. Her drejer vi mod Askfelt (Ascheffel) forbi det 106 m høje **Scheelsberg**, som desværre er lukket som militært område, ellers kunne vi her finde den mindsten, der blev rejst i anledning af Studentersangernes besøg i 1862. Danske bønder her på egnen havde indbudt dem til at deltage i en fest.

Askfelt ligger højt, og fra den danske skole har man en fin udsigt over egnen. I Askfelt kører vi sydpå til et skilt viser til **Askbjerg** (Aschberg), hvorfra vi sammen med den Bismarckstøtte, der indtil 1920 stod på Knivsbjerg ved Aabenraa, kan skue ud over landet. Vi kan herfra se ud til Østersøen og ned til Kiel. Mod nord skimter vi Slesvig domkirkes spir, og ellers landskabet, tavlet i årstidens farver. Alene besøget her er hele turen værd.

Har vi løsrevet os fra Askbjergs vidunderlige udsigt, fortsætter vi sydpå, krydser landevejen til Egernførde mod Ahlefeldt og er straks efter ved **Bistensee**, en meget smuk indsø. Vi kører langs søen og har nu mulighed for en afstikker til traktørstedet **Töpferhaus** (Pottemagerhuset) ved at følge en skovstrækning syd om søen. Fra Töpferhaus følger vi vejen over Holzbunge til Klein Wittensee og kører langs **Wittensøen**, Sydslesvigs største indsø, til Gross Wittensee. I begge landsbyer findes endnu flere gamle gårde i nedersaksisk byggestil. Vi kører herfra nordpå efter Damendorf og ud til Owschlag-Eckernförde landevejen, som vi igen krydser, kører mod Hütten, hvis navn minder om, at her engang lå et glasværk, en glashytte. Straks efter Hütten kirke kan vi dreje mod nord mod Hummelfeld, hvis vi ikke foretrækker skovstrækningen og en smal vej fra Ascheffel. I hvert fald er det den smukkeste strækning. Vi kan så ved Kirchdiek køre op til Flækkeby (Fleckeby) og er dermed nået til Slesvig-Egernførde vejen B 76.

Denne strækning fører os igennem det område, der også kaldes **Hüttener naturpark**, med bakker, skove, snoede veje og høje hegn.

Louisenlund og Danevirkes Østervold

I Flækkeby holder vi lidt mod vest til skiltet viser til **Louisenlund**, det hvide slot ned til Slien, opført 1772-76 til Christian VII's søster, gift med landgreve Carl af Hessen,

den kgl. statholder i hertugdømmerne. Slottet er omgivet af en dejlig park anlagt i engelsk stil. Her findes flere mindesten. En obelisk fortæller, at her forenedes Frederik og Maria i kærlighed den 31. juli 1790, da senere Frederik VI friede til landgrevens datter. En anden sten, Wilhelms Minde, er rejst over landgrevens søn, prins Wilhelm, far til senere kong Christian IX. Slottet er i dag kostgymnasium. Læg mærke til bronze-soluret ned mod Slibredde.

Fra Louisenlund kører vi igen til Flækkeby og drejer straks efter mod Götheby og følger skiltningen mod Möhlhorst. Vi passerer **Oksbækken** ved **Dyrvad** (Dürwade), et gammelt vadested. Oksbækken danner skellet mellem dansk og tysk sprogbrug, idet der praktisk talt ingen danske stednavne er syd for bækken.

Godset Möhlhorst kan ikke besøges. Det er i dag kursuscenter. Vi krydser derfor asfaltvejen straks efter Dyrvad og kører ad en grusvej, hvor vi nu - først på venstre, siden på højre side - har **Danevirkes Østervold**. Det er en af de ældste dele i Danevirkesystemet, dateret til år 737. Her kæmpedes sidste gang nytårsaften 1850. Men i 1864 var volden herude ubemandet, og da forpoststillingen ved Kongshøj faldt den 3. februar 1864, var der for de østrigske og prøjsiske tropper fri bane op til den islagte Sli. Danevirke stod ikke til at redde.

Vi er nået til Kochendorf og drejer her nordpå til B 76, kører nogle hundrede m mod vest og drejer mod **Kosel**. Vi gør holdt ved kirken med det runde tårn, en af de såkaldte værnkirker, som vi så det i Oversø. Her gik en vigtig transportvej fra Mysunde til Egerndørde, hvilket godt kunne medføre lidt uro især i ufredstider. Kirken og dens massive tårn gav gode opbevaringsmuligheder for proviant og samtidig ly for befolkningen. I kirken findes ganske spændende kalkmalerier og et fint alterparti. På kirkegården ligger en dansk soldatergrav.

Langs Slien

Vi er nu kommet ind i herregårdslandet **Svans**. Engang lå her spredte bondebyer, men

i 14-1500 årene samlede holstenske riddere jorden i storgodser, og derfor findes i dag alene i Svans omkring 40 herregårde. Fra Kosel kører vi nordpå efter Rieseby, passerer godset **Ornum** ved Ornum Nor og det af vandgrave omgivne gods **Eschelsmark** lidt øst for landsbyen Bohnert. Ved **Norby** findes en velbevaret hollandsk vindmølle. I **Rieseby**, hvor der findes dansk skole og forsamlingshus, ser vi på kirken, der har meget fine træskærerarbejder fra 1300-tallet. Vi kører videre nordpå og lader os ikke distrahere af skiltet mod Lindånæs (Lindaunis), med bro over Slien, hvis vi da ikke vil se godset **Stubbe**, som ligger ned mod Slien omgivet af vandgrave. Vi følger vejen mod Sieseby og kommer forbi godset **Krieseby** med et smukt porthus fra 1749 ud til vejen. Vi kan her mindes den berømte Krieseby-fajance, som storkøbmanden fra Egernførde Johan Nicolaus Otte lod fremstille i tiden omkring 1760. Kun på museerne kan vi i dag finde rester af de fine fajanceting. Vi når frem til **Sieseby** med kirke og kro smukt beliggende ned til Slien.

Fra Sieseby kører vi vestpå mod Tumby og herfra nordpå efter Winnemark.

Nået hertil kører vi nu et stykke langs Slien med en fin udsigt til byen Arnæs på modsatte side og neden for den lille ø **Schwonsburg** eller Svaneborgen. Engang lå her en af Erik af Pommerns borge, nu er der kun et enkelt beskedent hus. Ved Sundsacker er der færge til Arnæs.

Damp og Grønholt

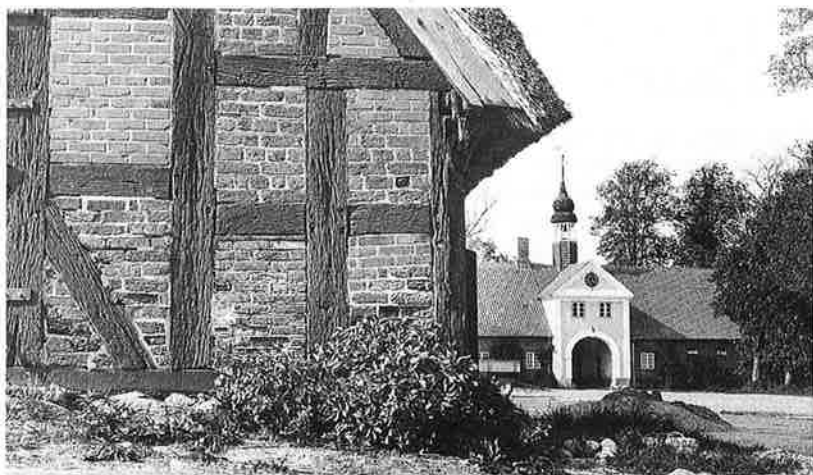
Vi har godt nok en mulighed for at fortsætte til Kappel eller ved Loitmark at dreje ud til **Olpenæs** (Olpenitz) med godset af samme navn. Også her er militært område, men desuden en stor lystbådehavn ud til Østersøen. Ellers kører vi fra Sundsacker forbi børnehjemmet Charlottenhof og godset Amalienburg mod Westerfeld-Brodersby. Vi passerer godset **Karlsburg**, med hovedbygning fra 1720. Det var her den prøjsiske hærfører prins Friederich Carl havde sit hovedkvarter, da prøjserne i 1864 forberedte overgangen over Slien.

Vi krydser hovedvejen fra Kappel til Egernførde B 203 og drejer straks ind til **Karby** med en ganske anseelig kirke og dansk skole. Har vi lyst, kan vi fortsætte ud til herregårdspensionen **Schönhagen** og Østersøstranden.

Ellers følger vi fra Karby-vejen mod Damp og har en mulighed for at besøge det store kur- og klinikcenter **Damp 2000**. Vi bør heller ikke snyde os for at besøge selve godset **Damp**, måske et af de bedst bevarede herregårdsanlæg her på egnen med porthus fra 1700-tallet, to mægtige stråteakte lader fra henholdsvis 1640 og 1721, stalde fra samme tid og endelig den fine hovedbygning fra tiden 1595-97. Slottet er åbent for besøgende efter henvendelse til godskontoret. Den store hal med orgel, og de fine sale, alle med loftstukaturer, er afgjort et besøg værd.

Når vi har løsrevet os fra Damp, forsætter vi et stykke vestpå og har så inde til venstre den til godset hørende "Armenstift" eller Skt. Johannesstiftelsen fra 1742 med boliger til veltjente arbejdere fra godset. I midterbygningen findes et smukt lille kapel og udenfor en fritstående klokkestabel. Vi skal igen op til vejen mod Damp, men kører nu mod vest, krydser igen Slesvig-Kappelvejen og har straks efter krydset ned til højre godset **Grønholt** (Grünholz) omgivet af en smuk park. Hovedbygningen er fra 1749 og meget velholdt, hvilket også gælder de store avlsbygninger.

Grønholt er i den lyksborgske hertugfamilies eje, og her bor nu prins Christoph, der i dag er overhoved for denne slægt. Foruden en række andre godser ejer han også

Porthuset ved godset Damp

Lyksborg slot. Slottet Grønholt er særdeles fint indrettet, men der er ikke adgang til slottet.

Ad snoede veje mod Egernførde

Fra Grønholt kører vi tilbage og krydser igen Kappel-Egernførde vejen. Ved Vogel-sang drejer vi mod Waabs. Både fra Gross Waabs og Klein Waabs fører der veje ud til Østersøstranden. I **Klein Waabs** finder vi en ganske imponerende kampestenskirke fra 1400-årene med et meget massivt tårn. I kirken findes gode kalkmalerier og et smukt alterparti med de 12 apostle og en kronet Kristusfigur. Desuden er bevaret rester af et Maria-alter, der viser Kristus, som kroner Jomfru Maria.

Vi følger nu vejen mod Egernførde, en meget smuk strækning. Der er vej til Lehmbergstrand og Langhoved. På vejen her ligger godset **Lehmberg**, og ved Egernførde vejen godset **Sophienhof** med gamle arbejderboliger ud til vejen. Vi når **Ludwigsburg**, et ganske imponerende, men desværre ikke særlig velholdt herregårdsanlæg. Gå igennem den noget forbyggede portbygning fra 1580, og vi finder så den smukke firetagers hovedbygning, som har været i flere adelslægters eje. Bygningen er fra tiden 1722-44. Oprindeligt hed gården Kohøved. Her findes flere ganske fine malerisamlinger, men bygningen er desværre lukket for besøgende.

Vi passerer godset Hohenstein og drejer derefter ind til Hemmelmark. Men inden bør vi nok gøre en afstikker ned mod godset **Karlsminde**, hvor vi op til vejen finder en meget betydelig og nyrestaureret langdysse med 108 opretstående sten. **Hemmelmark** ligger smukt ud til Hemmelmarksø. Bygningerne er af forholdsvis ny dato, portbygningen og den i engelsk cottagestil opførte hovedbygning er opført 1903-04 og beboedes før 1. verdenskrig af den tyske kejsers bror, prins Heinrich, der var chef for den tyske flåde. Nogle ældre lader fra 1700-tallet røber dog, at der har ligget en ældre hovedbygning, og godset omtales så tidligt som i 1462. Hemmelmark benyttes i dag som kostskole.

Dermed er vi nået til Egernførde.

7. Egernførde - Danskerskoven - Ejderkanalen

Vi er omsider nået ned i Sydslesvigs sydøstligste hjørne, hvor Egernførde bugt gør sit dybe indhug mellem halvøerne Svans i nord og Jernved i syd.

Her danner **Egernførde by** med ca. 22.500 indbyggere det naturlige centrum. Det er ikke kun en dejligt beliggende by med store åbne strandarealer, men samtidig også en ganske spændende by at gå på opdagelse i.

Byen kan med sin beliggenhed mellem Vindeby Nor og bugten virke noget indeklempt. Oprindeligt har der da også kun været et vadested, en Furth, omgivet af store egeskove, som dermed godt kan have givet byen sit navn. Men samtidig var der borgen YKÆRNÆBURGH med egernet som vartegn. Denne Egernborg omtales så tidligt som i 1197, men ingen kan med sikkerhed påvise nøjagtigt, hvor denne borg engang lå. Kun så meget er sikkert, at den har ligget på Borrebysiden, og gamle stik henviser til et voldsted nær Borreby kirke. Borgen har dog snarere ligget lidt sydligere. En anden teori går ud på, at denne borg var det yderste led i Danevirkesystemet. Denne teori kan imidlertid heller ikke bekræftes.

Omkring vadestedet udviklede sig efterhånden en by, begyndende som fiskerleje, siden som handelsby og garnisonsby (især præget af marinen) og endelig som turistby, hvor tusinder af turister årligt nyder opholdet på den brede strand.

Den indre by

Kommer vi ad omkørselsvejen langs noret, gør vi klogt i at dreje ind ved Noorstrasse. På den første sidevej, H.C. Andersen Weg, finder vi den danske **Jes Kruse skole** opkaldt efter en af byens sønner, som senere i Flensborg blev en af den sydligste danskheds varmeste forkæmpere. Her ligger også den danske børnehave, et forsamlingshus og i ejendommen lige på hjørnet er der danske pensionistboliger. Vi kører ind mod byen og gør klogt i at parkere bilen af hensyn til den ensrettede trafik og gågadesystemet. Ved havnen skulle der være mulighed for at finde en parkeringsplads.

Vi er her lige ved den gamle bykerne med smalle gyder og lave huse. Men først går vi fra Kattesundet ved havnen over fodgængerbroen til **Borreby kirke**, en ganske betydelig kirke med fin døbefont i gotlandsk kalksten og med en kongefrise, der viser enten de hellige tre konger eller måske den konge, som opførte denne kirke. Går man herfra ad Norderstrasse, der går over i Ostlandstrasse har vi ved nr. 21 **den danske kirke** og præstebolig.

Ellers vender vi tilbage til den gamle bykerne, hvor vi ikke mindst i gågaden finder flere velbevarede bygninger fra byens storhedstid som handelsby. Vi bør se ind i **kirken**, en betydelig treskibet kirke, hvor man lægger mærke til det vældige orgelpulpitur og den fint udskårne altertavle, begge fremstillet af Egernførde-billedskæreren Hans Gudewerd den Yngre. Der er mange fine epitafier, der vidner om et velstående borgerskab og om fin billedskærerkunst.

Ude på kirkens korvæg hænger et skibsanker, der påstås at stamme fra linieskibet, "Christian 8.", som den 5. april 1849 under beskydning fra slesvig-holstenske landbatterier sprang i luften ude på fjorden.

*Galionsfigur fra
fregatten »Gefion«*

Kurområdet

Vi går ad Kielerstrasse forbi markedspladsen og det tidligere rådhus, som er nyrestaureret og nu rummer **hymuseet**, over Gänsemarkt og ad Mühlenstrasse til Preussersstrasse forbi Stadthalle og videre til kurpromenaden. Går vi her forbi svømmehallen, finder vi i **kurparken** galionsfiguren fra fregatten "Gefion", som under den uheldige kamp løb på grund og erobredes af fjenden. I parken findes foruden en mindesten over 6 danske soldater, som i 1848 faldt under en træfning ved Sandkro, også et mindesmærke over kanoner Preusser, som fra et strandbatteri, der var beliggende her, af fyrede de skud, der bragte lineskibet "Christian 8." til eksplosion. De øvrige faldne fra den tragiske flådekamp er begravet på kirkegården ved Mühlenberg lidt vest for havnen.

For enden af Kielerstrasse, lige før det store kryds ved Lornsenplatz, ses en lang bygning, som oprindeligt husede den fajancefabrik, som blev drevet af købmandsfamilien Otte. Otte-slægten hørte til byens matadorer. Den ejede godset Kriesebye i Svans, og såvel Egernefærde- som Kriesebye-fajancen er i dag efterspurgt, men også sjældne kunstgenstande. Da fabrikken standsede omkring 1770, indrettedes her **Christians Plejehjem**, et opholdssted for gamle soldater, krigsinvalidere og soldaterenker. Det blev nedlagt i 1854, og af det store kompleks, der kunne huse op til 400 personer, er nu kun en enkelt bygning tilbage.

Altenhof og andre herregårde

Kan vi ellers løsrive os fra den smukke by med den dejlige strand, hvor man ikke en-

gang - som ellers er skik hernede - skal betale kurtakst, kører vi sydpå forbi de store militære anlæg og målet er nu **Danskerskoven** eller halvøen Jernved. Et stykke syd for byen ved traktørstedet "Kiekut" bør vi dreje ind til **Altenhof**, et af landsdelens betydeligste godser med slot og vældige avlsbygninger alle fra 1700-tallet. I slottets sale findes fine kunstsamlinger og malerier af kendte kunstnere bl.a. Jens Juel og Peter Als foruden et betydeligt bibliotek. På Altenhof residerede efter 1945 den britiske guvernør. Slottet kan besøges efter nærmere aftale.

Ellers skal vi nu forlade B 76 og dreje efter Krusendorf. Vi kommer forbi godset **Nør**, hvor oprørsprinsen fra 1848, prins Friederich af Nør, residerede. Prinsens grav kan vi finde på Krusendorf kirkegård. Hovedbygningen til Nør brændte i 1933 og den genopførte bygning, der huser et ungdomsinternat, er ikke særlig velholdt.

Fortsætter vi fra Krusendorf østpå gennem Surendorf, er vi i det område, der også kaldes **Svenskerhjørnet** (Schwedeneck), og som kan minde om en svensk bebyggelse engang i fortiden. Her ligger godset **Dänisch Nienhof**, som rører lidt om en dansk fortid i modsætning til Deutsch Niendorf syd for Ejderen. Der er også andre minder om en nordisk fortid. Kører vi fra Krusendorf mod godset **Birkenmoor**, ligger både før og efter godset en række velbevarede jættestuer. Også navnet på landsbyen **Dänischhagen** rører en dansk fortid.

Turen fra Krusendorf østpå langs kysten til Strande og helt ned til Bad Schilksee med mulighed for en afstikker ud til fyrtårnet ved **Bülk** og forbi det store Olympia-center, fører os gennem et charmerende natur- og turistområde.

Danske minder længst mod syd

Vi er nået til **Pries-Friedrichsort**. I 1632 anlagde Christian IV her en fæstning "Christianspries" ved indløbet til Kieler-bugten. Rester af grave og volde spores endnu i anlægget ved skibsværftet. I Pries ligger et dansk forsamlingshus i Fritz-Reuterstrasse 28, "**Christianshus**".

I **Holtenau** finder vi ud til fjorden en obelisk rejst i 1784 til minde om åbningen af Ejderkanalen. Indskriften lyder PATRIÆ ET POPULO, for fædreland og folk. Desuden ses Christian VII's navnetræk. Et af de store kanalpakhuse er bevaret, men er dog nu ombygget til andre formål. Et dansk forsamlingshus findes i Westenhofstr. 8.

Fra Holtenau krydser vi motorvejen ind til Kiel og følger vejen til godset **Knoop** med en meget fin hovedbygning i nyklassicistisk stil opført af den danske arkitekt Axel Bundsen i tiden 1795-97. Neden for den smukke park slynger sig rester af Ejderkanalen.

Ejderkanalen, hvis spor vi i det følgende støder på flere steder, blev anlagt i tiden 1777-84. Den gik fra Holtenau til Rendsborg og var 45 km lang. Seks sluseanlæg muliggjorde sejladsen til Rendsborg, hvorfra der ad Ejderen sejlede videre til Tønning. Den 180 km lange sejlroute her ved Jyllands fod fritog dermed skibene for den ofte færefyldte færd omkring Skagen og ned langs den jyske vestkyst. På strækningen udnyttedes dels Levensåen, som løber ud i Østersøen, og dels Ejderen, som fra det holstenske løber op mod Rendsborg. Hele byggeriet beløb sig til 7,5 mill. Rigsdaler.

Det var således et nærmest gigantisk arbejde, som to danske ingeniørofficerer, der havde hentet maskiner og erfaringer i Holland, gennemførte. Kanalen besejledes årligt af 2000 til 5000 skibe, flest i 1872 med hele 5222 skibe. Men de stadig større skibe og især dampskibene fik efterhånden stigende vanskeligheder ved at klare den re-

lativ smalle kanal. I 1895 afløstes Ejderkanalen af den nuværende **Kielerkanal**, og den gamle kanal, som også delvis indgik i den nye kanal, ligger nu kun som et smukt minde om en ganske betydelig og højt værdsat dansk indsats.

Fra Knoop følger vi vejen mod **Rathmannsdorf**, hvor et skilt viser ned til en restaureret kanalsluse. Ved godset Rathmannsdorf drejes sydpå til B 76 altså mod Kiel, hvor vi drejer nordpå efter Gettorff forbi den smukt beliggende storgård **Wulfshagen**, et fint herregårdsanlæg med hovedbygning og lader fra tiden omkring 1700 og en række velholdte arbejderboliger. Godset anvendes nu som forsøgsgård.

I **Gettorp** (Gettorff) bør vi dreje ind til kirken, en gotisk teglstenskirke indviet til Skt. Georg. Den er Sønderjyllands næststørste landsbykirke efter Skt. Johanneskirken på Før. Der er fint alterparti med Jomfru Maria på måneseglen, et træskærerarbejde, der sammen med prædikestolen menes skåret af Hans Gudewerth den Ældre fra Egernførde. Også bronzedøbefonten er gedigent arbejde. Desuden findes flere adelige gravsteder.

Fra Gettorp kører vi igen sydpå i retning mod Tüttendorf og Landwehr. Lige før Landwehr viser en vej mod **Rosenkranz** med et velbevaret stykke af Ejderkanalen lige nedenfor. Ellers skal vi nu ved Landwehr over Kielerkanalen, og vi kan her mindes en forordning udstedt af Christian VII, som er årsag til, at færgeruten er gratis, idet lodsejerne protesterede imod at skulle betale for at komme over Ejderkanalen, da den flere steder havde delt deres jorder. Denne regel gælder stadig også ved Kielerkanalen.

Vi må fortsat et stykke sydpå - her på holstensk side - over Quarnbek og uden om **Flemhude søen**. Ved Achterwehr rammer vi vejen mod Rendsborg og kører i vestlig retning mod Bredenbek. Lige ved indkørslen til denne landsby går der en vej mod **Klein Königsförde**, hvor et skilt viser til slusen, en særdeles fint restaureret sluse, hvor også den gamle vindebro er genopført.

Der er herfra en vandrevej til det kanalstykke, der går mod Kluvensiek. Men vil man have bilen med, må man køre tilbage til Bredenbek og videre til Bovenau, hvorfra der går vej mod Sehestedt. Ved **Kluvensiek** finder vi det længste og måske mest imponerende stykke af den gamle kanal. Også her er en sluse og desuden jernstandere med Frederik VII's navnetræk fra den gamle vindebro over slusen. Her bør man tage sig tid til en afslappet vandring ad de gamle trækstier, hvor skibene med hestekraft blev trukket ad kanalen. De gamle stalde er stadig bevaret.

Forbi godset **Osterrade** når vi til **Sehestedt** og færges igen over Kielerkanalen. I Sehestedt standser vi op ved mindesmærket over kampen i 1813. I december dette år var en sammensat hær af svenske, russiske og engelske tropper under Bernadottes føring på vej over Ejderen, mens danske tropper var på vej mod fæstningen Rendsborg. Det lykkedes at standse de fremtrængende fjender, og på stenen kan vi se, hvilke regimenter, der deltog i denne kamp.

Fra Sehestedt går vejen så langs Ejderen mod Rendsborg, og dermed er vi nået til den gamle Ejdergrænse. Vi slutter turen her, og i en følgende årbog vil turene så fortsætte gennem Rendsborg, Stabelholm til Frederiksstad og Tønning-Ejdersted og ende med skildringer af Husum, marsken, øerne og dermed resten af det nuværende Nordfrislands amt.

Grænseforeningens Sendemandsmøde 12. - 13. oktober 1991

Uddrag af Formandens beretning

ved amtsskolekonsulent Viggo Witt-Hansen

Nøgleord: Europa

Hvis man skulle nævne et begreb eller nøgleord, som kendetegner tiden og debatten i Grænseforeningen, må det blive EUROPA. *Danmark i Europa, Sydslesvig og Europa* og *Europæiske mindretal* har som tema sagt noget om, hvad vi finder var vigtigt og væsentligt. Det er et udtryk for, at Grænseforeningens medlemmer er interesserede i de politiske og kulturelle forandringer. Den skarpe opsplitning, mellem hvad der er kulturelt, og hvad der er politisk kan ikke opretholdes. Det kulturelle har næsten altid en politisk side, og den politik, der bevidst holder sig fri af det kulturelle for at være alene politisk, er der grund til at være på vagt overfor.

Forudsætninger

Vi har en gammel og hæderkronet forening. Grænseforeningen rundede som bekendt de 70 ved Sendemandsmødet i fjor. Er den stadig nødvendig? Svaret er ja! Men en af forudsætningerne er, at vi forstår, at 2/3 af den nulevende danske befolkning end ikke var født i 1945. De har ikke oplevet befrielsesaftenen i 1945 og alt, hvad der fulgte efter. Kun 1/3 har oplevet krigsårene og tiden før. Der er såmænd ingen grund til at undre sig over, at en del har svært ved at forstå grænselandets særlige problematik. Forudsætningerne mangler. Den anden kilde til manglende forudsætninger er den ejendommeligt slingrende kurs, som nogle af vore politikere har ført gennem de senere år. I stedet for at sætte det danske folk istand til at føre en egentlig og kvalificeret debat om europæiske forhold, har man stort set holdt sig tavs. Oplysningerne har været få og mangelfulde, og det, vi har fået at vide, har været lidet folkeligt, og det har været, som om en udvikling skulle luskes igennem med eller mod folkets vilje. Myterne har fået lov at brede sig. Og debatten er stort set gået i stå.

Vi kender ikke Europa.

Med betydelig interesse har vi i Grænseforeningen fulgt udviklingen omkring mindretalskonferencen i Geneve, som voldte især det tyske Udenrigsministerium bryderier med hensyn til, hvem der burde inviteres til konferencen. En overgang var der tovtækkeri om, hvordan meddelelsen fra Bonn, om at repræsentanter for det danske mindretal og Landsregeringen i Slesvig-Holsten kunne træde ind som medlemmer af den tyske delegation, skulle forstås? Skulle de være fuldgældige medlemmer eller blot tekniske rådgivere?

Alle 16 delstatsregeringer lagde et enigt pres på Forbundsregeringen og henstillede, at der kom orden i indbydelserne, og fra Danmark kom forslaget, at det tyske mindretal i Grænselandet blev indbudt til at deltage i konferencen som fuldgældigt medlem. Men man må sige, at det tyske Udenrigsministerium har båret sig ubehændigt ad og har røbet, at man i Tyskland i grunden ikke er synderlig interesseret i mindretals-

spørgsmål. Man skal imidlertid ikke gøre sig illusioner. Alene det faktum, at Udenrigsministeriet i Bonn forventer, at det danske partis officielle medlem af den tyske delegation kun deltager i konferencen under behandling af dansk-tyske mindretalsforhold, viser, at der skal strides for hvert enkelt skridt i den rigtige retning. Tyskland har først sent opdaget, at **de** har mindretalsproblemer.

Det danske folk

Men når vi taler om Grænseforeningens forudsætninger – så er der et begreb, vi bliver nødt til at fremhæve og understrege: Det er *Det danske folk*, forestillingen om, at der findes et folkeligt fællesskab med udgangspunkt i dansk sind og dansk kultur og med rod i Danmark, men ikke specielt bundet til politiske grænser.

Det kan godt være, at Statsministeren har ret, når han mener, at nationalstaterne kommer til at spille en mindre rolle, end vi har kendt i godt 200 år, men dermed er ikke sagt, at folkenes tid også går det. Det er endda langt fra sandsynligt. Europas kulturelle forskelligheder bobler jo frem.

Men vi kender for lidt til Europa. Vi er for ringe rustet til at gå ind i en kvalificeret debat nu fem minutter før 12 - dvs. før 1993. Og før folkeafstemningen i september 1992. Vi er i Danmark stadig en god flok, der ved siden af »den europæiske nødvendighed« mener, der også er noget, der må kaldes »den danske nødvendighed«. *Det danske folk* er en forudsætning. Og den kan der ikke fires på.

Et Mindretals-Center

I 1988 begyndte den slesvig-holstenske politiker, Kurt Hamer, sit arbejde som kommitteret for spørgsmål vedr. det danske og det tyske mindretal i grænselandet og for frisiske anliggender. På kort tid nåede han at blive en accepteret og velset talsmand for mindretallene. Kurt Hamer afgik ved døden i januar 1991 og efterlod sig et forslag om oprettelse af et mindretalsinstitut - som på højt videnskabeligt niveau skal forske i mindretal og hjælpe med til at løse de konflikter, som måtte opstå. Som hjemsted foreslår Kurt Hamer Åbenrå, og finansieringen foreslås klaret enten som grænseoverskridende projekt af EF eller på delebasis mellem Danmark og Tyskland.

Tanken er velment og er da også modtaget med størst begejstring i Slesvig-Holsten. Mere afventende nord for grænsen, hvor forslaget forestillede sig det sønderjyske amt som den danske part. Flere aviser har advaret mod et sådant projekt, og vi fra Grænseforeningen, som folkelig røst, må være enige i betænkelighederne. Det er efter alt at dømme et overflødigt institut, som kun kan blive en tung byrde at bære, ikke mindst økonomisk. Men egentlig også unødvendig. Det bliver næppe i det dansk-tyske grænseland, de svære konflikter opstår, og det er nu engang vores opgave fortsat at skabe gode vilkår for vore mindretal - danske og tyske, men derimod ikke at løse mindretalsforhold rundt om i Europa. De er langt mere forskellige end de er ens. Men i løsningen af de andre europæiske mindretals problemer vil det da være udmærket, om man vil kunne bruge nogle af de erfaringer, som vi har indhøstet.

Det slesvigske

I sommer er begyndt en samling af grænselandet som en erhvervsmæssig enhed. Der er fælles problemer i grænselandet. Og et af problemerne er, at man ikke i tide har sør-

get for en udvikling af erhvervslivet mellem Kongeåen i nord - og Ejderen i syd. Nu vil man prøve at løse disse problemer i fællesskab. Det er noget nyt, og ikke uvigtigt for danskheden. Et aktivt samarbejde mellem nord og syd er uomgængeligt nødvendigt, hvis ikke netop Sydslesvig skal blive den store taber. Sker dette samarbejde ikke, kører udviklingen en helt anden vej. I mange år hed det sig, at der må være konkurrence mellem Sydslesvig og Nordslesvig. Og vi har vel også fra dansk side været en smule forbeholdne over for den nære kontakt og det tætte samarbejde hen over grænsen. Det går ikke længere. Danskhed betyder også aktivitet og »tagen del«. Hvad enten man bryder sig om den stærke integration mellem Europas lande eller ej: *Europa har brug for danskheden!*

Hvad laver Grænseforeningen?

Der venter også i kommende år opgaver, som vil kræve adskilligt af os. Den, der læser vort regnskab opmærksomt, vil vide, at vi på en række områder nu går lidt mere direkte ind i driften og samarbejdet end tidligere. Jeg tænker på lejrskole-virksomheden henvendt til skoler her nord for grænsen i regnskabsåret 90-91, som kostede os 131.000 kr. Jeg tænker også på oplysningsvirksomheden generelt, som fremskaffer mange nyttige foldere og andre tryksager, hvortil kommer de mange møder og forhandlinger med kredse og foreninger, som ikke mindst hviler på vor flittige organisationskonsulent, Johan Herold.

Grænseforeningen holder sig året rundt i tæt kontakt med de danske organisationer i Sydslesvig. For eksempel har vi et fortrinligt samarbejde omkring foreningslederkurser, denne gang i september på Askov Højskole. Det er ikke tilfældigt, og det er ikke noget nyt, at der er en varm forbindelse mellem Grænseforeningen og de forskellige organisationer syd for grænsen. De er samarbejdspartnere, og vi har den ambition, at vi gerne vil kunne være til støtte for eksempel for danske myndigheder, herunder Undervisningsministeriets 5-mands udvalg med et altid ajourført kendskab til landsdelen. Uofficielt og som folkeligt organ søger vi at følge med i både detaljen og helheden.

Folkedanskere

De unge i Sydslesvig opfatter sig ofte som »sydslesvigere« i lige så høj grad som danske. De går ud og ind ad de forskellige kulturer, tager det bedste fra begge sider og bliver en slags forbrugere af, hvad der nu er til rådighed.

I en tid, hvor mange frygter for dansk kulturs fremtid i et grænseløst Europa, kan vi være stolte over de danske sydslesvigeres trofasthed! Vi kan lære ikke så lidt både om hverdagskamp og om overlevelse!

Mange af de unge sydfra er stærkt optaget af »blandingskulturen«, at høre til mere end eet sted. Det kan godt være, de kommer til at se lidt anderledes på det, når de opdager, hvad Skoleforeningens daværende formand, Sv. Christensen sagde i et foredrag, han holdt for 40 år siden: »Danskerne er folkeborgere, tyskerne er statsborgere. I Danmark kommer alt fra det folkelige, fra bøndernes foreninger, de religiøse bevægelser, den grundtvigske, den liberale og fra den nationale tankes opvågning på ny. I Tyskland kommer alt fra staten«.

Viggo Witt-Hansen
Grænseforeningens formand

Årets gang i Grænseforeningen

ved direktør Niels Henriksen

Christiansborg byder velkommen

Hvert år på våbenstilstandsdagen fra 1. verdenskrig, den 11. november, indbyder den sønderjyske forening på Christiansborg »Sønderjydske Allgemaine« til møde i »Det Sønderjydske Værelse« med efterfølgende gule ærter i Snapstinget.

Der er blevet tradition for, at denne begivenhed kobles sammen med det årlige besøg hos Folketingets Præsidium af en delegation af dansk-sydslesvigske organisationsfolk og politikere. Dette besøg arrangeres af Grænseforeningen og i 1990 besøgte den sydslesvigske delegation dagen efter Kronborg og var derefter gæster hos Helsingør kommune, som havde arrangeret en utrolig fin dag for sine sydslesvigske gæster. Om aftenen var Folketingets Præsidium vært ved en forestilling i Det kongelige Teater.

Struktur- og Vedtægtsarbejdsgruppen

I løbet af vinteren 1990-91 blev der afholdt en række møder - syv ialt - i en specialgruppe, nedsat af Grænseforeningens Forretningsudvalg med den opgave at gennemgå foreningens »love« og fremkomme med forslag til ajourførte »vedtægter«, som skulle afspejle foreningens aktuelle behov for en moderne struktur. Responsum kunne afgives i slutningen af marts 1991, og på et Hovedstyrelsesmøde afholdt den 20. april drøftedes opgavens løsning. Det er blevet besluttet at lade den specielle arbejdsgruppe fortsætte sit arbejde, og med de tilkendegivelser, der er fremkommet både fra Hovedstyrelsen og fra en række landsdækkende møder, som senere på året blev afholdt i Organisationsudvalgets regi, kan det forventes, at Organisationsudvalget ved Sendemandsmødet 1992 vil kunne fremlægge et omhyggeligt gennemarbejdet og velforberedt forslag til nye vedtægter for Grænseforeningen.

Lettiske gæster

Foreningen Norden's Ungdom besøgte den 3. april 1991 Grænseforeningens kontor i Peder Skrams Gade med 25 unge mennesker fra Letland, der ønskede at blive orienteret om dansk-tysk nationalitetspolitik. Det blev et meget givende besøg, idet det gav undertegnede en forsmag på typen af reaktioner, der ville kunne komme ved min forestående rejse til Baltikum.

Prins Joachim på besøg

Mødet i Forretningsudvalget den 26. februar 1991 blev gjort ekstra festligt ved det besøg, som Grænseforeningens protektor, Hans Kongelige Højhed Prins Joachim, aflagde. Prins Joachim, der blev ledsaget af kammerherre Per Thornit, hilste på Forret-

Prins Joachim og Forretningsudvalget, fra venstre: Viggo Witt-Hansen, Hans Paaschburg, Filt Jensen, Johannes Andersen, Prins Joachim, E. Lund-Sørensen, Niels Henriksen, Ove Nissen, Karl Sommer (foto: P.H. Seifert)

ningsudvalgets medlemmer og på hovedkontorets medarbejdere og modtog af Formanden, Viggo Witt-Hansen, en orientering om foreningens arbejde.

Frants Thygesen

Torsdag den 11. april kunne afsløringen af Frants Thygesens portræt finde sted. Frants Thygesen var Grænseforeningens æresmedlem og var i årene lige efter 2. verdenskrig Generalsekretær for Sydslesvigsk Forening i Flensborg.

Nu hænger hans portræt, malt af den sønderjyske portrætmaler Krag Hansen, over generalsekretærens stol på Flensborghus.

Hovedstyrelsesmøde 20. april

Debatten på dette møde koncentrerede sig om forslaget til nye vedtægter, som tidligere omtalt, samt om en eventuel forøgelse af udgivelsesfrekvensen af Grænseforeningens blad »Grænsen«.

Grænseforeningen i Baltikum

I dagene 4.-14. maj var undertegnede på foredragsturné i Estland og Letland, indbudt af Generaldirektøren for Letlands Radio, Janis Ozols, betalt af Det Danske Udenrigs-

ministeriums Demokratifond og arrangeret af Det Danske Kulturinstituts kontor i Riga og i Tallin, samt af den lettiske regerings »Departement for nationale spørgsmål«.

Temaet for rejsen var: »- At orientere om, hvorledes Danmark og Tyskland har bestræbt sig på at løse det fælles mindretalsproblem« og »- At orientere om, hvorledes en folkelig forening (in casu Grænseforeningen) moralsk og økonomisk støtter den del af folket, der ufrivilligt har fået bopæl uden for det pågældende folks statsområde«.

Ti koncentrerede dage, tæt besat med møder, der spændte fra minister- og regeringsniveau til græsrodsbevægelser, bekræftede min opfattelse af den internationale betydning, som danske erfaringer i disse spørgsmål kan have og få overalt i Europa - og med Grænseforeningen som naturlig formidler.

Grænselandsuge i Løgumkloster

I forbindelse med de sydslesvigske årsmøder deltog Grænseforeningen i et arrangement på Refugiet i Løgumkloster, som havde samlet ca. 70 deltagere i dagene 29.5.-4.6.

»Dansk grænseland - historie og nutid«

Ved en reception på Grænseforeningens hovedkontor den 10. september kunne foreningen sammen med forfatteren Sven Skovmand og bogens konsulent, studielektor Verner Bruhn, præsentere den smukke bog for offentligheden. Behovet for denne bog afspejles af, at der i løbet af to måneder blev solgt over 6.000 eksemplarer.

»Præsentation af Mindretalsforhold i det dansk-tyske grænseområde«

Et firedages seminar, afholdt på Rønshoved Højskole 30.9.-3.10. og med Grænseforeningen som medarrangør, var Det Danske Kulturinstituts bidrag til interesserede fra Øst- og Mellemeuropa. Seminaret samlede deltagere fra Polen, Sydtyrol, Slovakiet og Ungarn, og det blev ledet af Kulturinstituttets repræsentant i Wien, Henning Dochweiler. Fra Estland deltog sociolog Aksel Kirch og fra Letland vicedirektør Lilija Savica fra »Departementet for nationale spørgsmål« som Grænseforeningens gæster, - igen med Demokratifondens velvillige støtte.

Sendemandsmødet 1991

Dette blev afholdt på Hotel Nyborg Strand 12.-13. oktober. Foreningens 1. næstformand, Hans Paaschburg, og 2. næstformand, Filt Jensen, blev begge genvalgt. Louis Nielsens legat til støtte for en lokalforening tilfaldt Grænseforeningen Midtfjord og blev modtaget af dennes formand, seminarielektor Skjold Hansen.

Niels Henriksen
28.10.1991

» Dansk grænseland« præsenteres, fra venstre: Niels Henriksen, Sven Skovmand, Viggo Witt-Hansen (foto: Finn Frandsen)

Før det slesvig-holstenske landdagsvalg den 5. april 1992

Det landspolitiske billede i Sydslesvig i efteråret 1991

ved redaktør Karl Grage, Sydslesvigsk Pressetjeneste

Officielt starter valgkampen frem mod det slesvig-holstenske Landdagsvalg den 5. april først i de næste uger, men bag kulisserne har den allerede været i gang længe.

Der er lagt op til en knaldhård konfrontation mellem det borgerlige oppositionsparti CDU og regeringspartiet SPD. CDU har sat alle sejl til for at genvinde regeringsmagten i Kiel, der ved 1988-valget gik til SPD. Men valget tillægges også stor forbundspolitisk betydning. Det hænger sammen med, at ministerpræsident Bjørn Engholm er blevet partiformand for SPD og formentlig bliver partiets kanslerkandidat ved Forbundsvalgmet i 1994. Det ville svække hans position, hvis SPD skulle lide nederlag i hans egen delstat.

Samtidig tyder de seneste prognoser på, at De frie Demokrater, FDP, der røg ud af Landdagen i 1988, påny kommer ind. Partiet har haft fremgang ved de sidste delstatsvalg, og i Slesvig-Holsten optræder det taktisk klogere end før 1988, da det ensidigt støttede CDU. Det kan ikke udelukkes, at den kommende Landdag kommer til at be-

Karl Otto Meyer – tager endnu en periode i Kiel

*Dieter Lenz
- klar til at tage over i Kiel.*

stå af endnu flere partier end de nuværende tre. Bl.a. kommer det stærkt højreorienterede DVU, der har haft fremgang ved Delstatsvalget i Bremen, ind i billedet. Men når Landdagen kommer til at bestå af flere partier, skal der også flere stemmer til for at opnå et mandat. Det opvejes næppe af, at der denne gang skal vælges 74 mod hidtil 73 landdagsmedlemmer.

Det danske parti SSV kan meget vel komme i klemme i dette spil. Her kan det ikke nytte at slå sig til tåls med, at det danske mandat også ved de forudgående valg altid har hængt i en tynd tråd. Nok fik SSV et fantastisk godt valg i 1988, da 26.646 stemte på partiet, ca. 3.300 flere end ved det ordinære Landdagsvalg året før, men i dag er situationen en helt anden.

I 1988 spillede Barschel-effekten en helt afgørende rolle. Landdagsmedlem Karl Otto Meyers klare og overbevisende holdning efter Barschel-affæren, hvor den daværende CDU- ministerpræsident havde forsøgt at tilsmudse Bjørn Engholm, trak et betydeligt antal stemmer fra vælgere, der ikke står i de danske organisationer. Disse stemmer kan SSV ikke regne med denne gang. I modsætning til de tyske partier har SSV udelukkende mulighed for at føre valgkamp på regionale problemer, men dem er der til gengæld masser af. Regionalpolitisk er Sydslesvigs situation blevet forværret siden den tyske genforening med bl.a. nedskæringer i støtteordninger og udsigt til stigende arbejdsløshed som følge af fyringer hos Forbundsværnet. Prognoserne tyder på, at heller ikke Det indre Marked fra 1993 vil medføre bedringer for regionen - i hvert fald ikke før år 2000.

SSV går atter til valg med Karl Otto Meyer som spidskandidat. Det er ingen hemmelighed, at den 63-årige politiker helst ville have trukket sig efter 20 års opslidende parlamentarisk arbejde, men han har indvilliget i at tage en yderligere periode, fordi SSV efter alt at dømme vil få et vanskeligt valg. Med det omdømme, Karl Otto Meyer

nyder i befolkningen som en af Landdagens mest profilerede politikere, vil han have lettere ved at samle stemmer end en ny SSV-repræsentant, der endnu ikke er kendt på tinge. Som den slider han er, har Karl Otto Meyer i årenes løb opnået utroligt meget for det danske mindretal og de nationale frisere. Bl.a. er han manden bag sikringen af mindretals-rettigheder i Slesvig-Holstens nye forfatning. Desværre har dette endnu ikke givet sig udslag i stigende tilskud til mindretallets aktiviteter fra sydslesvigske amter og kommuner.

Karl Otto Meyers efterfølger i Kiel er dog allerede udpeget. Det bliver den 47-årige Dieter Lenz, der i 1996 vil indtage hans plads i Landdagssalen. Han har de allerbedste forudsætninger for at bestride den krævende post. Som videnskabelig assistent for SSV's Landdagsfraktion er han siden 1984 Karl Otto Meyers nærmeste medarbejder, og han har stor landspolitisk erfaring. Dieter Lenz, der er opstillet som nr. 2 på SSV's tillægsliste, har allerede i en del år været nævnt som SSV's kommende mand i Kiel. Han har læst samfundsvidenskab i Göttingen, og indtil han blev knyttet til Landdagsfraktionen i Kiel, var han kontorchef i Generalsekretariatet i Flensborg. I adskillige år har han været engageret i det danske ungdomsarbejde.

Som Karl Otto Meyer kan det, så har Dieter Lenz også evnen til at forsvare danskheden syd for grænsen. Han er en efterspurgt foredragsholder, og han har sine meningers mod. Han er ganske udogmatisk og går for at være myreflittig. Han har et elskværdigt væsen og en åbenhed, som har sikret ham stor popularitet i vide sydslesvigske kredse.

Den 5. april vil opmærksomheden ikke mindst samle sig om udfaldet af valget i Flensborg by. Her er det danske stemmetal gennem en årrække gået støt tilbage; en følge af, at det danske tillidsmandsapparat ikke længere er, hvad det har været. Ved 1988-valget gjorde SPD et betydeligt indhug i det danske stemmetal i Flensborg og adskilligt tyder på, at SPD påny bliver hovedmodstanderen. Denne fare erkendes af SSV i Flensborg, der under ledelse af den ny formand, Gerhard Maass, forbereder en effektiv indsats i valgkampen.

Samtidig har SSV for første gang opstillet Karl Otto Meyer som kreds-kandidat i den ene af de to flensborgske valgkredse, nemlig Flensborg-Vest. Det er her, SSV traditionelt står stærkest. Dieter Lenz er for tredje gang opstillet i Flensborg-Øst, der også omfatter et antal oplands-kommuner. Karl Otto Meyer menes at kunne trække et stort antal stemmer i Flensborg-Vest, muligvis også fra vælgere, som ved tidligere valg har vendt SSV ryggen. Hans tidligere valgkreds, Flensborg-Land, er tilfaldet en kvindelig kandidat, Anke Spoorendonk, der er amtsrådsmedlem i Slesvig-Flensborg amt, og som formentlig står foran en stor politisk karriere.

I SSV er det blevet diskuteret, hvorvidt det danske parti denne gang skulle opstille på øen Femern, der frem til 1864 hørte til hertugdømmet Slesvig. Her er der blevet draget paralleller til Helgoland, hvor SSV traditionelt opstiller ved Landdagsvalg og også opnår et rimeligt antal stemmer. Men sammenligningen halter for så vidt som der foregår et frisisk arbejde på Helgoland, mens der ikke findes et dansk befolknings-element på Femern. SSV har da også sagt nej til forslaget.

Karl Grage
26. oktober 1991

- 1 side 7
- 2 side 12
- 3 side 16
- 4 side 21
- 5 side 25
- 6 side 30
- 7 side 34

